

Niklai Patrícia Dominika

Oktatáspolitikai – egyházi érdekérvényesítés Ausztriában és Magyarországon a XIX. század második felében*

I. A vizsgálat tárgya és módszere

Dolgozatom tárgya az egyházak oktatáspolitikára gyakorolt befolyása Ausztriában és Magyarországon, illetve az Osztrák-Magyar Monarchiában a XIX. század második felében. A kutatás jelentősége, hogy a korszakban az oktatás korszerűsítése egyrészt kiemelkedő helyen szerepelt mind az osztrák, mind a magyar törekvések sorában, másrészt azonban számtalan vita alakult ki jellegét illetően, így – bár jelentős eredményeket értek el a modernizáció során az osztrák és a magyar területeken is – legtöbbször megosztotta a közvéleményt, széleskörű egyházi és társadalmi mozgalmakat kiváltva.

A felekezetek oktatáshoz való viszonyát alapvetően három szempontból lehet megközelíteni. Egyrészt maga az oktatási intézmény lehet egyházi vagy állami fenntartású; másrészt – amennyiben állami – vizsgálható, hogy létezik-e kötelező vagy fakultatív hitoktatás, illetve ezt mennyiben bízzák az egyházra. A kutatási területet szűkítve elsősorban a közoktatásra koncentráltam, bár a középiskolák és az egyetemek reformja is szerepelt a korszak törekvései között; ezek folyamatáról a feldolgozott minisztertanácsi jegyzőkönyvek részletesen beszámolnak. Azonban úgy vélem, részletes feldolgozásuk önálló munkát igényel, melyet a későbbiek során szeretnék megvalósítani.

Jelenlegi kutatásom előzménye a XXXII. Országos Tudományos Diákköri Konferenciára készített dolgozatom, melyben a vallásszabadsággal, az állam és az egyház viszonyával, illetve a felekezeti jogegyenlőség kérdésével foglalkoztam (A vallás megválasztásának és gyakorlásának szabadsága az Osztrák Császárságban, 1848-1867). Ezt a kutatást fejlesztettem tovább a téma egy újabb szeletét kiemelve, az osztrák és a magyar fejlődés összehasonlításával. A feldolgozás során elsősorban német, másodsorban magyar nyelvű szakirodalmat használtam fel, illetve a források között helyet kaptak az osztrák minisztertanács jegyzőkönyvei is, amelyeket az elmúlt években folyamatosan publikáltak német nyelven. A magyar jogtörténet-

---

* E tanulmány alapjául szolgáló dolgozat a XXXIII. Országos Tudományos Diákköri Konferencián az Egyetemes Állam- és Jogi történeti Tagozatban különdíjat ért el. Konzulens: Dr. Herger Csabáné egyetemi docens

tudományban e források egyelőre kevésbé ismertek, így feltárásuk novumnak számít.

A területi meghatározás során a magyar és az osztrák területek közötti szoros, de korszakonként eltérő jellegű közjogi kapcsolatot vettem figyelembe. Az oktatás kérdéséről a neoabszolutista korszakban Bécsből, a Monarchia fennállása idején önállóan döntöttek. A XIX. század második felében Ausztria és Magyarország kapcsolata többféle formát öltött a politikai rendszer változásai mentén. A téma feldolgozása során arra kerestem választ, mennyire befolyásolta ennek a közjogi kapcsolatnak a jellege az egyházi érdekérvényesítést az oktatáspolitikában. A dolgozat felépítését ennek megfelelően határoztam meg: először a közös előzményeket vázoltam fel a jozefinizmus korától kezdve, majd az 1848-as forradalmi év törekvéseit vettem össze a Lajtán túli és inneni területeken, ezután a neoabszolutizmus legfontosabb dokumentumát, a *Szentszékkal* kötött konkordátumot és a kiegyezéshez közeledve a változó politika hatásait vizsgáltam. Az Osztrák-Magyar Monarchia létrejöttéhez kapcsolódó *Decemberi Alkotmány*, majd ennek rendelkezéseit kibontakoztató *Májusi Törvények* bemutatásával haladtam tovább. Az elemzést az 1868-69-ben kiadott osztrák és magyar oktatási törvények összehasonlításával folytattam, melyek magukban foglalták az előző évek oktatásra vonatkozó vitáinak eredményeit. A század végének egyházügyi rendelkezéseit, a liberális és konzervatív erők vitáit, és az osztrák bírósági gyakorlatot részletezve zártam le a korszak vizsgálatát. Másik fő kérdésem az volt, hogy az osztrák és a magyar fejlődés mennyiben különbözött egymástól, illetve a kettő összehasonlításából milyen következtetések vonhatók le.

Munkám nívója – a jegyzőkönyvek feldolgozása mellett –, hogy a XIX. század polgári átalakulásának folyamatát, melynek keretében a népoktatás korszerűsítését is célul tűzték ki, az egyházak szemszögéből mutatom be, az osztrák és a magyar szabályozás közötti összehasonlító jogtörténeti igényrel. A felekezeti oldalán a laicizáció elleni küzdelem és befolyásuk megőrzése érdekében jelentkező törekvések elemzése mellett vizsgáltam a társadalmi és kormányzati erők álláspontját, ehhez elsődleges forrásként minisztertanácsi jegyzőkönyveket és országgyűlési felszólalásokat használva, a korszak törekvéseinek hullámzását érzékeltetve.

II. Előzmények: a felvilágosult abszolutizmus kora és a reformkor

A XIX. század második felének politikusai többször hivatkoztak – mind pozitív, mind negatív értelemben – a felvilágosult abszolutizmus korának oktatási rendszerére. A vizsgált korszak törekvései visszanyúlnak erre az időszakra, így a folyamat megértéséhez fontosnak tartom az előzmények ismertetését.

A XVIII. századi Habsburg Birodalomban – ahogy előtte hosszú időn keresztül – az egyház gondoskodott az oktatásról. Azonban a század második felének uralkodói, *Mária Terézia* és *II. József* a felvilágosult abszolutizmus jegyében modernizálásra törekedtek, céljuk az állami irányítás volt; szükség volt az oktatási és nevelési rendszer megújítására is annak érdekében, hogy szakemberek segítsék elő a birodalom előrehaladását. A korszak jeles személyisége, *Joseph Sonnenfels* is alátámasztotta az állami részvétel igényét az oktatás területén, hangsúlyozva, hogy az oktatás minőségétől függ az alattvalók képzettsége,¹ így az állam befolyása alá vonhatja a közoktatást. Az oktatás modernizálásának alapelveit a kor másik neves jogtudósa, *Anton Karl Martini* foglalta össze. Ezek között említette – ahogyan közel száz évvel később *Eötvös József* is, azzal az eltéréssel, hogy ő a kor eszméinek megfelelően az alattvaló kifejezés helyett állampolgárt említett – a jó keresztény és jó alattvalóvá nevelést, mint az egyház és az állam közös feladatát. Ő is kiemelte a nevelés és annak egységessége fontos szerepét az állam jövőjében.² Jogtudósaira hivatkozva *Mária Terézia* az 1777. évi *Ratio Educationis* kiadásával állami felügyelet alatt álló, egységes népoktatási rendszert alakított ki.

II. József folytatta az iskolarendszer egységesítését, állami oktatásra törekedett, ugyanakkor lényegében megtartotta a korábbi egyházi vonásokat is. Igyekezett növelni a képesítéssel rendelkező tanárok számát, illetve szigorítani a tankötelezettséget. A tolerancia jegyében megengedte az evangélikus, ortodox és zsidó felekezeteknek is az iskolaalapítást, de e felekezetekhez tartozó gyermekek járhattak a katolikus iskolákba is. Az iskolák feletti felügyeletet közösen látta el egy szakképzett állami kerületi biztos és az egyház.

A XIX. század elején, *I. Ferenc* császár uralkodása alatt az egyház ismét erős befolyást gyakorolt az iskolák felett. Az uralkodó 1805-ben a közoktatás területét teljes egészében az egyháztanácsra bízta, amely így dönthetett tankönyvekről, tanrendről, illetve fegyelmi jogkört gyakorolt a tanárok és a diákok felett. A püspökök teljes és közvetlen befolyása alatt álltak a katolikus iskolák, emellett a nem katolikus iskolákat is ellenőrizték a vallásoktatás kivételével. Utóbbiak ekkor igen alacsony számban léteztek, 1%-a volt nem katolikus az iskoláknak. Ez az arány 1847-re valamivel nőtt, az ekkor fennálló 18.499 iskolának 2%-a volt nem katolikus, azonban 98% továbbra is katolikus befolyás alatt állt.³

---

¹ Mészáros István: Az iskolaügy története Magyarországon 996-1777 között. Akadémia Kiadó, Budapest 1981. 633. o.

² Mészáros: Az iskolaügy története Magyarországon 996-1777 között... 649-650. o.

³ Peter Leisching: Die römisch-katholische Kirche in Cisleithanien. In: Adam Wandruszka – Peter Urbanitsch (szerk.): Die Habsburgermonarchie 1848-1918, Band IV: Die Konfessionen. Verlag Rombach, Wien 1985. 11-13. o.

A felekezeti oktatás uralkodó jellegét mutatta, hogy a tanítóképzők többsége katolikus, protestáns, görögkeleti és görögkatolikus egyházi fenntartással működött. Ugyan az állam szintén rendelkezett tanítóképzőkkel, de a katolikus vallás államvallási pozíciójából adódóan ezek is katolikus jelleggel működtek.

A XIX. század meghatározó magyar politikusai, mint *Kossuth Lajos*, *Deák Ferenc* és *Eötvös József* már a reformkorban felemelték hangjukat a népoktatás korszerűsítése, a vallásszabadság biztosítása és a felekezeti jogegyenlőség érdekében. Az 1843/44-es országgyűlés tervezetet dolgozott ki az oktatás tárgyában, amely azonban ezen a szinten megrekedt.⁴

A kérdés rendezésének fontossága Ausztriában is napirendre került már a *Vormärz* időszakában, azonban ekkor még nem valósult meg. A reformokkal kapcsolatban *Franz Freiherr von Sommaruga* oktatásügyi miniszter lépett fel, bár az első törekvések elsősorban a felsőoktatásra vonatkoztak.

III. Az 1848. évi törekvések

A forradalomhoz közeledve kiéleződtek a konfliktusok, és a magyar nemzet, illetve osztrák szempontból a birodalom egységének érdekében lépéseket kellett tenni, hogy az elsősorban vallási eltérésekből adódó nézeteltéréseket kiküszöböljék.⁵ A szabadelvű gondolkodók többségbe kerülése meglátszik már a magyar 1847/48-as országgyűlési küldöttek követi utasításain is. A vallás kérdésének rendezését liberális elvek mentén képzelték el.⁶ A liberálisok az egyik oldalon a klerikusok háttérbe szorítását és a katolikus egyház előjogainak megszüntetését szorgalmazták. A másik oldalon felerősödött a katolikus egyház autonómia iránti igénye, ennek kapcsán a világi beavatkozást csak külső ügyek esetében tartották lehetségesnek, melyek közé tartozott az oktatásügy is. A katolikusok autonómiájukat a többi felekezettel és az állammal szemben kívánták érvényre juttatni a pápa és a püspökök hatáskörének megtartása mellett.⁷

---

⁴ Nagyné Szegvári Katalin: A nők művelődési jogaiért folytatott harc hazánkban (1777-1918). Közigazgatási és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1969. 47. o.

⁵ Csizmadia Andor: A magyar állam és az egyházak jogi kapcsolatainak kialakulása és gyakorlata a Horthy-korszakban. Akadémia Kiadó, Budapest 1966. 76-77. o.

⁶ Zeller Árpád: A magyar egyházpolitika 1847-1894. Boruth E. Könyvnyomdája, Budapest 1894. 1-2. o.

⁷ Herger Csabáné: Polgári állam és egyházi autonómia a 19. században. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest 2010. 141. o.

1. Osztrák területek

1.1. Az alkotmányozás részeredményei

Bár az 1848-as reformsorozat főbb célkitűzései között szerepelt a közoktatás rendszerének átalakítása, jelentősebb változások ezen a területen ekkor még nem történtek. Általános alapelveket azonban lefektettek, így a kötelező tantárgyakat is meghatározták, melyek között a vallásoktatás is szerepelt. A törekvések során jelentős szerepe volt *Franz Serafin Exner* professzornak, aki az iskolák irányítását egy tanárokból álló iskolai bizottságon keresztül képzelte el.⁸

A *Kremsieri Tervezet* széleskörűen rendelkezett az állampolgárok jogairól. Ezek között szólt a vallásszabadságról és a tanszabadságról. Az állampolgárok jogai és kötelezettségei függetlenek a vallási meggyőződéstől, így oktatásuk között sem tett különbséget a tervezet. Kimondta, hogy minden állampolgár számára biztosítani kell az elégséges oktatást közös intézményekben, melyek felett egyetlen vallásközösség sem bírhat döntő befolyással. Bár a tervezet a korszellemnek megfelelő volt, *Ferenc József* trónra kerülésével megakasztotta a kodifikációt, és 1849. március 4-én oktroj útján, császári pátenssel adott – az egységes rendezés és centralizáció elvének megfelelően – az egész birodalomra kiterjedő hatállyal alkotmányt.

Az *Olmützi Alkotmány* (más néven *Márciusi Alkotmány*) tervezetének szövegével több napon keresztül foglalkozott a minisztertanács. A téma szempontjából a vallásszabadsággal és az oktatással, illetve hitoktatással foglalkozó szakaszok módosítása a leglényegesebb a 1849. február 20-i minisztertanácsi ülésen. Ez alapján a katolikus egyház kiemelten szerepelt, tehát a vallásoktatásról való rendelkezés során fontosnak tartották külön hangsúlyozni, hogy a vallásoktatás nem csupán az adott felekezet feladata, de a katolikus ifjúság neveléséért a katolikus egyház felelős. Ezt a katolikusok meghatározó számával indokolták.⁹

Az állampolgárok jogairól egy az alkotmányhoz csatolt pátensben rendelkeztek, mely azonban csak a ciszlajtán területen volt hatályos. Ez alapján minden törvényesen elismert egyház az oktatási, kulturális, vallási alapok birtokában maradhat, illetve használhatja azokat, az állami törvények keretei között. A *Kremsieri Tervezethez* hasonlóan itt is meghatározták, hogy mindenki – aki erre való képesítését megfelelően igazolja – alapíthat oktatási

---

⁸ Helmut Engelbrecht: *Geschichte des österreichischen Bildungswesens*. Band IV: Von 1848 bis zum Ende der Monarchie. Österreichischer Bundesverlag, Wien 1986. 107-108.

⁹ Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848-1867, Abteilung II, Das Ministerium Schwarzenberg, Band 1, 1848. 12. 5. – 1850. 1. 7., Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 2002, MR v. 20. 2. 1849.

intézményt, valamint ezek számára adományozhat. A népoktatást szintén nyilvános intézményekben határozta meg. A vallásoktatásról az adott felekezet volt köteles gondoskodni, azonban az oktatás és nevelés felett az állam főfelügyeletet gyakorolt. Mivel az alkotmány intézményeit nem állították fel, a gyakorlatban e rendelkezések megvalósítása hiányos volt.¹⁰

1.2. A katolikus püspöki konferencia és a minisztertanács

Az egyházi szabadság támogatói közé tartoztak *Friedrich Schwarzenberg* és *Josef Othmar von Rauscher* hercegérsek, akiknek vezető szerepük volt az *Olmützi Alkotmány* kihirdetése után összehívott püspöki gyűlésen is (1849. április 29. – június 20.), melyet *Schwarzenberg* vezetett le. A konferencia célja az volt, hogy az egyház jogállását megvitassák és a jövőre nézve a kormányzat egyházpolitikájának kereteit egy a *Szentszékkal* kötött konkordátumban lefektessék. Az egyházi eljáróknak tehát lehetősége nyílt megfogalmazni kéréseiket a kormányzat felé.

A püspöki konferencia főbb témái közé tartozott a tanulmányi- és oktatási alap és az oktatásügyek mellett a házasság, egyházi igazgatás, egyházi hivatalok, istentisztelet, kolostorok ügyei és egyházi illetékesség.¹¹ Követelték az alapok feletti tulajdonjogot, illetve részvételük biztosítását ezek kezelésében. Hangsúlyozták, hogy a jezsuita rend vagyonát a katolikus iskolákra kell fordítani, ellenezték a nem katolikus oktatóknak az abból való alkalmazását és fizetését. A püspökök fenn akarták tartani befolyásukat a tanárok kinevezése felett. A teológiaoktatáshoz új tantervet javasoltak. Véleményük szerint a vallásoktatás irányítását és felügyeletét minden iskolában az egyháznak kell ellátnia.

A bécsi püspöki gyűléssel kapcsolatban az április 26-i minisztertanácsi ülésen tárgyalták az egyházügyi kérdéseket. Ezek közé tartozott az egyház oktatásában való teljes szabadsága, az egyházi utánpótlás képzése. Az állam felügyeleti jogának gyakorolását vetítették elő mind az egyházi, mind a világi tanítók képzése felett. Fontosnak tartották a püspökök véleményének kikérését a vallásoktatók kinevezésével és az erre való befolyásukkal kapcsolatban. A vallásoktatást – ahogyan korábban is – a lelkész feladatának határozták meg, ugyanakkor a népoktatási intézményeket nem szerették volna egyházi kézben hagyni. Ezen felül több pontban rendelkeztek még az egyházat érintő megtárgyalandó kérdésekről, így többek között a vallási alapok helyzetéről és az egyházi vagyon feletti rendelkezési jogról. A *Szentszékkal* való kapcsolattartás és egyéb viszonyaik rendezése tekintetében már ekkor napirendre került a konkordátum megkötésének lehetősége. A

---

¹⁰ Eduard Hosp: *Kirche in Österreich im Vormärz*. Verlag Herold, Wien-München 1971. 222. o.

¹¹ Leisching: *Die römisch-katholische Kirche in Cisleithanien...* 23-24. o.

minisztertanácsi ülés zárásaként a pontok egyeztetését *Schwarzenberg* hercegérsekre és *Bach* igazságügy miniszterre bízták. A kormány és a püspöki gyűlés közötti közvetítőnek *Pratobevera* bárót választotta a minisztertanács.¹²

A május 2-i minisztertanácsi ülésen *Bach* arról számolt be, hogy a püspökök, akiket a kormányzati tárgyalásról is értesíteni fog, megfogalmazták javaslataikat.¹³ A püspöki konferencia eredményeként létrehozott beadványok közül az ötödik kifejezetten az oktatással volt kapcsolatos. A június 15-i beadványban megfogalmazták, hogy az egyház döntsön az egyházi tanárokról, illetve befolyást gyakoroljon a katolikus iskolák felett.

A vallás- és közoktatásügyi minisztériumot 1849. július 28-án a katolikus *Leo von Thun-Hohenstein* gróf vette át, aki 1850 januárjában a püspöki konferencia beadványait a minisztertanács elé terjesztette.¹⁴ Úgy gondolta, hogy az ebben foglalt kívánságaik nagyrészt megfelelőek. Ezután a minisztertanács több alkalommal értekezett a kérdéssről, azonban nem született kézzelfogható eredmény márciusig. A kultuszminiszter végül egyéni kezdeményezéssel a császárhoz fordult. A március 14-i ülést *Ferenc József* elnökle alatt tartották, ennek alkalmával a püspöki kezdeményezéseket újra megvitatták. Az uralkodó felhatalmazta a kultuszminisztert a tervezet szerkesztésére, amely magában foglalta többek között az oktatási ügyeket is.¹⁵ Ezt egy héttel később *Thun* a minisztertanács elé terjesztette, és kisebb változtatásokkal el is fogadták.¹⁶

Ennek eredményeképpen született meg az április 7-i rendelet az egyház ügyeinek rendezéséről, és az április 13-i rendelet az oktatáshoz kapcsolódóan.¹⁷ Ezek által a szabad kapcsolattartás a *Szentszékkel* biztosítva volt, kimondták az egyházi illetékességet egyházi személyek felett, illetve az egyházi ügyekben való tanítási jogosultságot püspöki engedélyhez kötötték. A rendelkezések a birodalom minden olyan területén hatályosak voltak, amelyekre az *Olmützi Alkotmány* kiterjedt. Ezzel a püspöki konferencia követelése jelentős részben teljesültek.¹⁸ Az állam és az egyház viszonyát továbbra sem rendezték teljes egészében, bár *Thun* további miniszteri rendeleteket és a pápával kötött megállapodást helyezett kilátásba.

---

¹² Die Protokolle (1848. 12. 5. – 1850. 1. 7. 1848.), MR v. 26-27. 4. 1849.

¹³ Die Protokolle (1848. 12. 5. – 1850. 1. 7. 1848.), MR v. 2. 5. 1849.

¹⁴ Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848-1867, Abteilung II, Das Ministerium Schwarzenberg, Band 2, 1850. 1. 8. – 1850. 4. 30., Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 2005, MR v. 15-17. 1. 1850.

¹⁵ Die Protokolle (1850. 1. 8. – 1850. 4. 30.), MR v. 14. 3. 1850.

¹⁶ Die Protokolle (1850. 1. 8. – 1850. 4. 30.), MR v. 21-22. 3. 1850.

¹⁷ RGBl. 1850. 156. sz. 157 o.

¹⁸ Kletečka, Thomas-Schmied-Kowarzik, Anatol: Einleitung. In: Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848-1867, Abteilung II, Das Ministerium Schwarzenberg, Band 2, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 2005. XIX-XX. o.

Az 1849 nyarán a protestáns egyházak képviselői által tartott konferencia eredményeit – a katolikus püspökökéhez hasonlóan – a minisztertanács elé terjesztették. Ebben csupán a legfontosabb pontokat foglalták össze, így az egyenlőséget a katolikusokkal, vegyes házasságok kérdésének megoldását, illetve a felekezethez tartozó gyermekek vallásos nevelését.

A konkordátummal kapcsolatos tárgyalások ideje alatt – a bécsi 1849-es osztrák püspöki gyűléshez hasonlóan – a magyar püspöki kar konferenciára gyűlt össze Budán 1852-ben. Az első ülésükön megegyeztek hét pontban kívánságaikat illetően. Ezek között említették a korábbi rendelkezés visszaállítására irányuló kérelmüket, miszerint katolikus gyermekek nem járhatnak protestáns iskolába.¹⁹ Később az osztrák kultuszminiszter, *Thun* meghívta *Scitovszky* prímást, *Kunszt* kalocsai és *Haulik* zágrábi magyar érsekeket Bécsbe tárgyalni. Az érsekek fenntartották az egyház követeléseit, így az oktatással kapcsolatban a hitoktatók püspöki kinevezését, tankönyvekről való püspöki döntést, egyházi felügyelet alatt álló iskolákat.²⁰ A vallási és a tanulmányi alapot egyházi tulajdonként szerették volna megtartani.²¹ A *Szentszék* a konkordátum kidolgozása során ezekre a kérésekre igyekezett tekintettel lenni, az osztrák kormány azonban kéréseiket túl soknak ítélte.

2. Magyar területek

2.1. Az 1848. évi XX. törvénycikk a vallás dolgában

A *Kossuth Lajos* által benyújtott törvényjavaslat előrevetítette az iskolák helyzetének rendezését: az egyházi iskolák állami finanszírozását, valamint az egyházak iskoláinak mindenki számára nyitottságát, vallásra tekintet nélkül. Minden bevett vallásfelekezet egyházi és iskolai szükségleteit állami költségen rendelte fedezni. Vallási és iskolai autonómiával rendelkező ezután a görögkeleti egyház is, a rájuk vonatkozó rendezetlen kérdéseket zsinati hatáskörbe utalta a törvény.

A „Vallás dolgában” megalkotott törvény alapján tehát az oktatást állami költségen rendelték fenntartani, azonban a források biztosításának kérdése nem volt megoldott. A felekezeti iskolák világivá alakítása során az állam számos nehézségbe ütközött, ezek között tehát sürgősen megoldást kellett találnia az állami fenntartás megvalósítására is, hogy ezzel egyrészt

---

¹⁹ Adriányi Gábor: A Bach-korszak katolikus egyházpolitikája 1849-1859. Kairosz Kiadó, Győr 2009. 107-110. o.

²⁰ Adriányi: A Bach-korszak katolikus egyházpolitikája 1849-1859... 113-115. o.

²¹ Herger: Polgári állam és egyházi autonómia a 19. században... 146. o.

visszaszorítsa az egyházi elégedetlenséget, másrészt, hogy érvényt szerezzen a törvénynek.²²

A törvényben lefektetett egyenlőség és viszonyosság elve alapján kezdett kibontakozni a katolikus autonómia-mozgalom, melynek kapcsán a kormány hatalmát korlátozni kívánták az egyházi ügyek mellett a közoktatásban is. 1848 márciusában a katolikus főrendek tanácskozássra gyűltek össze az egyház államhoz való megváltozott viszonyáról.²³

A katolikus egyház képviselői az országgyűlésben is felemelték hangjukat. Az iskolák állami támogatását a katolikus egyházi javak kisajátításával lehetett volna megoldani, ezt igyekeztek elkerülni a katolikus főrendek. Hangsúlyozták, hogy az oktatás az egyház feladata, így próbálták megvédeni politikai befolyásukat a nevelésről való gondoskodáson keresztül és gazdasági pozíciójukat a számottevő mértékű alapítványok feletti rendelkezés által.²⁴ Az egyház képviselői annak érdekében, hogy vagyoni egyházi kézben maradjon, az autonómia mellett érveltek, így a felekezeti iskolák támogatásának kérdéséről csak úgy voltak hajlandók dönteni, ha javaik védelme biztosított. Az országgyűlés elé terjesztett petíciójukban kérték, hogy a protestánsokhoz hasonlóan önállóan kezelhessék alapítványaikat egy katolikusokból álló bizottságon keresztül. *Sárkány Miklós* apát, aki az alsótáblán képviselte a katolikus autonómia igényét, úgy vélte, hogy a viszonyosság elvének értelmében a katolikusokat is megilletnek „olyan szabadságok, amelyekkel más felekezetek már rendelkeznek.”²⁵ Ezt segítő a püspökök megbízták *Danielik Jánost*, aki röpiratot készített az egyházi javak történetéről. Írásában összefoglalta, hogy az egyházi vagyon magánvagyonnak tekintendő, ugyanis az adásvétellel történő szerzésből, királyi birtokadományokból és magánadományokból származik.²⁶

A főpapi kar az egyházi alapok és iskolák védelmét tehát autonóm módon képzelte el. Ezt fogalmazták meg a *Rónay János* csanádi követ által április 7-én benyújtott petícióban, amely tartalmazta az elképzelt autonómia kereteit: többek között az iskolák védelme érdekében egyes bizottságok működtetését szorgalmazták egyházi és világi tagok részvételével mind országos, mind hitközségi, esperességi és egyházmegyei szinten. Törvényjavaslatot terjesztettek be a katolikus rendek a katolikus iskolák

---

²² Felkai László: Eötvös József közoktatásügyi tevékenysége. Akadémia Kiadó, Budapest 1979. 72-74. o.

²³ Zeller: A magyar egyházipolitika 1847-1894... 160-163. o.

²⁴ Felkai: Eötvös József közoktatásügyi tevékenysége... 75. o.

²⁵ Herger Csabáné: Az államegyháziság után. Az állam és az egyházak kapcsolata 1848-49-ben. In: Mezey Barna – Vörös Imre (szerk.): A magyar polgári átalakulás alkotmányos forradalma. Jogi történetek 1848-ról. Logod Bt. Kiadó, Budapest 2001. 162-164. o.

²⁶ Herger: Az államegyháziság után... 142-143. o.

alapítása, felügyelete és az alapítványok kezelése iránt.²⁷ Azonban a kérdés tárgyalását *Deák Ferenc* javaslatára – aki az idő szükére hivatkozott – elhalasztották. Az országgyűlés nem támogatta, hogy a katolikus főrendek kezébe kerüljön az állam által kezelt alapok feletti rendelkezés.²⁸ Így a közalapítványi, nevelési és vallási alapra szánt javak kezelése a vallás- és közoktatásügyi miniszterre lett bízva.

Összességében a törvény kapcsán megállapítható, hogy nem került sor – egyéb hiányosságok mellett – a népoktatás korszerűsítésére sem. Bár a katolikus egyház államegyházi pozícióját lebontották, továbbra sem volt következetesen elkülönítve az állami intézményrendszertől. Ahogyan egy későbbi levelében *Kossuth* is megfogalmazta, az állam és a katolikus egyház összefonódása a korábbi időkben olyan mértékű volt, hogy az egyházat szinte állami intézményként tartották számon.²⁹ Az 1848. évi XX. törvénycikk, különösen az abban foglalt egyenlőség és viszonyosság elvének végrehajtása az elkövetkező években váratott magára.

2.2. Eötvös népoktatási törvénytervezete

Az 1848-ban létrehozott magyar Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium élére a liberális katolikus *Eötvös József* báró került. A minisztérium hatáskörébe tartoztak az egyházi ügyek, tanulmányi- és vallásalapok, iskolák, illetve az egyéb nevelési célt szolgáló közintézetek.³⁰ Míg ekkor az osztrák oldalon főleg a felsőbb oktatás modernizációjára törekedtek, Magyarországon a népoktatás korszerűsítésére *Eötvös* tervezetet dolgozott ki, melyet az országgyűlés hosszasan tárgyalt, bár végül tervezet maradt.

Eötvös szerette volna megvalósítani az egyház és az iskolák elválasztását, ugyanakkor az egyházi iskolákat is meghagyta volna az állami oktatás mellett.³¹ Úgy gondolta, a közoktatás olyan terület, amelynek minőségétől a nemzet jövője függ, ezért nagy hangsúlyt fektetett rá, hogy a célnak megfelelő törvények szülessenek.³² A polgári átalakulás során az oktatás és a nevelés előkelő helyen szerepelt a megalkotandó törvények sorában, a felekezeti (és természetesen az ország területén élő nemzetiségekből adódóan a nyelvi) sokszínűség azonban megnehezítette az eredmények elérését.

---

²⁷ Zeller: A magyar egyházpolitika 1847-1894... 165. o.

²⁸ Herger: Polgári állam és egyházi autonómia a 19. században... 142-145. o.

²⁹ Csorba László: Az első népképviselői országgyűlés állásfoglalása a művelődés- és egyházpolitikai kérdésekben. In: Szabad György (szerk.): A magyar Országgyűlés 1848/49-ben. Kereskedelmi és Idegenforgalmi Továbbképző, Budapest 1998. 259. o.

³⁰ Felkai: Eötvös József közoktatásügyi tevékenysége... 67. o.

³¹ Csizmadia: A magyar állam és az egyházak jogi kapcsolatainak kialakulása és gyakorlata a Horthy-korszakban... 81. o.

³² Oltványi Ambrus (szerk.): Eötvös József: Levelek. Levél Charles de Montalembert grófnak. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest 1976. 235. o.

Eötvös törekvései során igyekezett együttműködni a katolikus egyházzal, azonban utóbbi féltette befolyását, így az iskolaügy előrehaladását a katolikus egyházi reakció általánosságban lassította.

A kultuszminiszter felismerte, hogy a népoktatás korszerűsítése érdekében szükséges a felekezetekkel való együttműködés, hiszen korábban ők tartották befolyásuk alatt az iskolákat. Ezért az elemi oktatás törvényi előkészítése során komolyan vette az oktatók és az egyházak véleményét. A miniszter nagymértékben figyelembe vette az evangélikus tanár és iskolaigazgató, *Tavasi Lajos* kezdeményezésére összehívott tanári kongresszus népoktatás ügyére vonatkozó javaslatát.³³ Hírlevelet adott ki az egyházi és iskolai igények felmérésére, melyben arra kérte a felekezeteket, tájékoztassák őt a papok jövedelméről, illetve a tankerületek élén álló személyektől felvilágosítást várt a községek vallási összetételére, iskolák helyzetére, tanítókra és egyéb oktatási adatokra vonatkozóan. A felekezetek általában azonban megtagadták az együttműködést. A legélénkebben – érthető módon – a katolikus egyház lépett fel az iskolák államosításával szemben: a püspökök feliratban arra kérték az uralkodót, hogy az egyházi alapok és a katolikus iskolák felügyeletére hozzon létre egyháztanácsot, törekvésük azonban meghiúsult.³⁴ A katolikus püspöki karral és a tankerületek főigazgatóival egyetértésben nemzeti zsinatot hívtak össze szeptemberre, amelyre azonban nem kerülhetett sor egyéb (politikai és hadi) körülmények miatt.³⁵ A miniszter egyházzal szembeni kíméletessége ellenére a javaslatának tárgyalása alatt sorra jelentek meg a katolikus folyóiratokban a közös iskolákat és a vallásoktatás degradálását kritizáló cikkek.³⁶

A népoktatási törvénytervezet országgyűlési tárgyalásakor kibontakoztak a jelentősebb nézetek, melyek erre az időszakra jellemzőek voltak. *Eötvös* törvényjavaslata elsősorban kereteket kívánt nyújtani egy későbbi szabályozáshoz, nem részletesen szabályozni. Arra törekedett, hogy összeegyeztesse az állam és az egyház, illetve a magyarok és más nemzetiségek érdekeit. Ezt a felfogását a későbbiekben is hangoztatta.

A törvénytervezetben az irányítás és a felügyelet állami hatáskörként jelent meg. A tervezet alapján a vallásoktatást közvetlenül az adott felekezet lelkésze volt köteles ellátni, bár a kötelező tárgyak közé nem került be a vallás. Ugyanakkor a felekezeti iskolák megtarthatták volna e jogállásukat, ha a községben több felekezet él és ugyanazon valláson legalább ötven iskolaköteles gyermek volt, egyéb esetben közös iskolákat írt elő, vallásra való tekintet nélkül. Tehát az állam közös, felekezeti jellegtől mentes iskolák

---

³³ Felkai László (szerk.): *Eötvös József válogatott pedagógiai művei*. Tankönyvkiadó, Budapest 1957. 62-65. o.

³⁴ Uo. 74-75. o.

³⁵ Herger: *Az államegyháziság után...* 167-168. o.

³⁶ Felkai: *Eötvös József közoktatásügyi tevékenysége...* 102-103. o.

fenntartására volt köteles, ugyanakkor a felekezeteket nem zárták el attól, hogy saját iskolákat alapíthassanak. Az iskolák felügyeletéről és irányításáról, valamint a tanítók megválasztásáról községi bizottságok gondoskodtak.³⁷

Eötvös hangsúlyozta, hogy az oktatás és a vallás egymástól elhatárolandó területek. Bár célja a közös iskolák létrehozása volt, úgy vélte, a kérdés rendezését el kell halasztani, tekintettel a felekezeti és nemzetiségi viszonyokra, és meg kell hagyni számukra a külön iskola lehetőségét.³⁸

A képviselők közül azonban többen nem értettek egyet álláspontjával. A közös vagy felekezeti iskolák körüli vita több napig elhúzódott, rendkívüli volt a felszólalók száma a kérdés fontosságát érzékeltetve. A közös iskolák támogatói, így például *Irányi Dániel*, *Kubinyi Ferenc*, *Halász Boldizsár*, *Patay József* az Eötvös-féle törvényjavaslatot nem találták megfelelőnek. *Irányi* a közös iskolák támogatójaként a javaslat elhalasztását javasolta arra hivatkozva, hogy az ország függetlensége előbbre való, mint a nevelés kérdése.³⁹ *Zsembery Imre* úgy vélte, a külön iskolák falakat emelnek a felekezetek tagjai közé már gyermekként, ezáltal gátolják a vallásegyenlőséget. Még a liberális elveket valló katolikus pap, *Mujszer József* képviselő is felemelte hangját a külön felekezeti iskolák ellen.⁴⁰ *Palóczy László* szintén a közös iskolák létrehozását támogatta, érvei alátámasztásául saját példáján keresztül *II. József* alatti megvalósulásukra hivatkozott. *Madarász László* az előzőekhez csatlakozva alaptalannak tartotta az attól való félelmet, hogy a közös iskolák felekezeti viszályt szülnek majd.⁴¹ Véleménye szerint a közös iskolákat kellene kiindulópontnak tekinteni, és ezek mellett csupán magánszemélyeknek engedte volna meg állami felügyelettel az iskolaalapítást, felekezeteknek nem.⁴² *Palóczy* érvével szemben többen felhoztak kifogásokat, melyek közül némelyek a bevezetés kötelezőségét vitatták, mások a szülők választási jogaira hivatkoztak.

Felmerült a vita során a kérdés, miszerint ha az iskolákat az állam köteles fenntartani, akkor megkapja-e a felekezetek erre elkülönített alapjait is. A vitában *Deák Ferenc* igazságügy miniszter is kifejtette véleményét. Szerinte az államnak nincs joga elvonni a felekezetek iskolára fenntartott magánalapítványait, azonban ez alól kivételt képez a katolikus alap, mivel az

³⁷ Fenyő István et al (szerk.): Eötvös József: Kultúra és nevelés. Magyar Helikon, Budapest 1976. 294-296. o.

³⁸ Felkai (szerk.): Eötvös József válogatott pedagógiai művei... 107-111. o.; Fenyő (szerk.): Eötvös József: Kultúra és nevelés... 301-306. o.

³⁹ Felkai: Eötvös József közoktatásügyi tevékenysége... 89. o.

⁴⁰ Herger: Az államegyháziság után... 169. o.

⁴¹ Csorba: Az első népképviselői országgyűlés állásfoglalása... 272-273. o.

⁴² Wlassics Gyula (sajtó alá rendezte és bevezetéssel ellátta): Deák Ferencz munkáiból, I. kötet. Franklin-társulat magyar irodalmi intézet és könyvnyomda, Budapest 1906. 316-317. o.

javarészt egyébként is az államtól származik, ellentétben a többi felekezet magánvagyonával. Ugyanakkor a közös iskolák létrehozásától nem remélte a felekezetek közötti viszályok megoldását, inkább ellenszenvük kiváltására alkalmas intézkedésnek vélte a felekezetek közös intézetekbe tömörülésre kényszerítését.⁴³

A képviselők jelentős többsége a közös iskolák mellett állt. A felekezeti iskolák felállítását csak azzal a kikötéssel engedték volna meg, hogy azt a felekezethez tartozók többsége támogassa és az állam felügyelete érvényesüljön felette.⁴⁴ Ezt *Eötvös* kudarcként élte meg, hiszen ő a közös iskolákat nem azonnali megoldásként szerette volna keresztülvinni, így ő és *Kossuth* lemondásukat helyezték kilátásba.

A kultuszminiszter és javaslata védelme érdekében *Pázmándy Dénes* házelnök áthidaló javaslatot tett a felekezeti iskolák fenntartására, indítványa újabb vitához vezetett. Visszautalt a jozefinista közös iskolákra, melyek eredménytelensége éppen abban rejlett, hogy kényszerrel valósították meg, nem volt lehetőség a felekezetek számára arra, hogy válasszanak a közös és a felekezeti iskola között. Így kompromisszumos jelleggel a közös iskola mindenhol kötelezőként, a felekezeti iskola lehetőségként szerepelt az elfogadott javaslatban. Ezután a képviselők elfogadták az elemi iskolai törvényt, azonban a felsőház elhalasztotta megtárgyalását a felekezetek meghallgatásának hiányára, de elsősorban a politikai helyzetre hivatkozva.⁴⁵ A munkafolyamat a felsőház halasztása után megrekedt, rövid időn belül nem született olyan eredmény, amelyen továbbhaladva folytatódhatott volna a munka. A szabadságharc bukása többek között a közoktatás modernizációjának is gátat vetett, mégis hatással voltak az itt lefektetett elvek az elkövetkező évtizedek politikai törekvéseire.⁴⁶

IV. A neoabszolutizmus kora és az 1855. évi konkordátum

A szabadságharc leverését követő időszakban *Ferenc József* arra törekedett, hogy centralizálja birodalmát, így szüksége volt az egyházak támogatására is. Uralkodása alatt a római katolikus egyházra támaszkodott, hiszen egyrészt katolikus volt, másrészt a katolikus egyház a Habsburg Birodalom meghatározó tényezőjévé vált korábbi államegyházi státusza nyomán. A katolikus egyháznak meghatározó szerepe volt abban, hogy a birodalom nemzetiségeit összefogja, tekintet nélkül nyelvi, történelmi vagy etnikai

---

⁴³ Deák Ferenc beszédét l. Wlassics: Deák Ferencz munkáiból, I. kötet... 317-323. o.

⁴⁴ Felkai: Eötvös József közoktatásügyi tevékenysége... 93-94. o.

⁴⁵ A felsőház álláspontjáról bővebben l. Felkai: Eötvös József közoktatásügyi tevékenysége... 97-98. o.; Csorba: Az első népképviselői országgyűlés állásfoglalása. 273-278. o.

⁴⁶ Herger: Az államegyháziság után... 170. o.

különbségekre. A magyar és az osztrák egyház egységesítésére a római *Szentszékn*ek volt egyedül joga, hiszen a katolikus egyház szerkezetét tekintve elvileg nem nemzeti egyházakból, hanem püspökségekből állt. A katolikus egyház jóindulatának megőrzéséhez azonban elengedhetetlen volt, hogy felszámolja a XVIII. század végi jozefinizmus következményeit és maradványait. *Ferenc József* birodalmára irányuló centralizálási törekvéseihez meghatározó eszköz volt tehát az egyház, ezért törekedett arra, hogy megállapodásra jusson a *Szentszékk*el, így 1855-ben az Osztrák Császárság konkordátumot kötött az egyházi állammal.⁴⁷

A bécsi érsek, *Rauscher* az állam teljhatalmú megbízottjaként, az egész birodalomra kiterjedő szabályozás híveként folytatott tárgyalásokat a *Szentszékk*el. Úgy vélte, hogy a soknemzetiségű és soknyelvű birodalom összetartásához fontos tényező lehet a vallás.⁴⁸ Hatására az uralkodó is magáévá tette az egységes rendezés elvét, melybe a magyar specialitások nem fértek bele, és amely remekül illett a centralizáló abszolutista törekvésekhez.

A konkordátumot 1855. augusztus 18-án fogadták el és november 5-én császári pátensben hirdették ki. A *Ferenc József* császár és *IX. Pius* pápa között létrejött sajátos nemzetközi jogi szerződés értelmében számos állami feladat a katolikus egyház hatáskörébe került, ugyanakkor az állam felügyeleti joga ezek felett nem volt biztosítva. Az egyház hatáskörében világi hatalomgyakorlóként működött. A konkordátum hatálya az egész Habsburg Birodalomra kiterjedt, bár a magyar jogtörténetírás kifejezetten csak osztrák konkordátumnak tekinti a magyar alkotmányos szervek hiánya miatt.⁴⁹

Bár a konkordátum nem foglalkozott hosszan az iskolákkal, az ezeket érintő szakaszok hatása azonban meghatározó volt. A konkordátumban alapján a katolikusok oktatása teljes mértékben az egyház hatáskörébe tartozott, a püspökök számára jogot biztosított a konkordátum a katolikus ifjúság nevelésének felügyeletére.⁵⁰ Az iskolákban az egyházi dogmák alá volt rendelve a tudomány, a tankönyveket a püspökök határozták meg, valamint cenzúrajog illette meg őket a világi könyvekkel szemben.⁵¹ A vallásoktatást kizárólag pap végezhetette, de a többi tanár is egyházi felügyelet alatt vállalhatta csak a hivatalát, amely egyházi kötelezettségekkel járt. Tehát a

⁴⁷ Leisching: Die römisch-katholische Kirche in Cisleithanien... 25. o.

⁴⁸ Adriányi: A Bach-korszak katolikus egyházpolitikája... 79-81. o.

⁴⁹ Csizmadia Andor: Rechtliche Beziehungen von Staat und Kirche in Ungarn vor 1944. Akadémia Kiadó, Budapest 1971. 68. o.

⁵⁰ Wilhelm Brauneder: Osztrák alkotmánytörténet napjainkig (ford.: Kajtár István). JPTE Állam- és Jogtudományi Kar, Pécs 1994. 182. o.

⁵¹ Baltl Hermann – Gernot Kocher: Österreichische Rechtsgeschichte von den Anfängen bis zur Gegenwart. Leykam Buchverlag, Graz 2008. 232. o.

tanárok felett minden iskolában a katolikus egyház gyakorolta a főfelügyeletet, nem csak a vallást oktatók felett. Ez csak részben volt újdonság, hiszen az iskolák és a katolikus egyház közötti – már I. Ferenc óta ténylegesen fennálló – szoros kapcsolatot törvényesen elismerték, de nem ezzel a rendelkezéssel hozták létre.⁵² Az iskolai hatóságokba való bekerülés szintén az egyház hozzájárulásától függött. Kijelenthetjük, hogy a vallásoktatás ezzel teljes egészében egyházi hatáskörbe tartozott. Azonban az iskolai főfelügyelőket ettől kezdve már nem a püspökök, hanem az ő javaslatuk alapján az uralkodó nevezte ki. A klérus kérését e tekintetben nem vették figyelembe.⁵³ Az állam garantálta az egyház tulajdonhoz és bevételhez való jogát, ezzel az erre vonatkozó korlátozások megszűntek. A konkordátum a vallási és oktatási pénzalap átadására kötelezte az államot, és meghatározta, hogy ezeknek felhasználása csak egyházi célokat szolgálhat; a tanulmányi alap kizárólag a katolikusok oktatására fordítható.

A konkordátum következtében a katolikus egyház kivételezett helyzetbe került és erőteljes befolyást nyert az oktatásügyre. Ezáltal az oktatás ismét hosszú ideig kötődött még az egyházhoz, valamint számára politikai befolyást is biztosított. Emellett IX. Pius pápa azért is elégedett volt vele, mivel a jozefinista államegyházi rendszer felszámolását jelentette úgy, hogy mindeközben az Osztrák Császárság továbbra is katolikus hatalomként jelölte meg magát. A centralizmus ellenzői szintén pozitívan értékelték a katolikus autonómia biztosítását.⁵⁴

A konkordátum értelmében a katolikus egyház tehát újra az államélet fontos meghatározójává vált. Ezáltal az állam megszüntette 1848-ban megfogalmazott semlegességét a felekezetekkel szemben és a katolikus egyház számára széleskörű előjogokat biztosított. A konkordátummal ugyan a katolikus egyház és az állam viszonya rendezésre került, a többi felekezettel szemben ez a lépés még váratott magára. A protestánsok számára az 1861-es *Protestáns Pátens* hozott némi változást, amely ugyan tételesen az iskoláikról és oktatáshoz való viszonyukról nem rendelkezett, de egyenlőséget biztosított a katolikusokkal.

A konkordátum rendelkezései a többi felekezet, valamint a liberálisok részéről heves tiltakozást váltották ki. Sorra jelentek meg a konkordátumot bíráló, olykor szatirikus hangvételű írások. 1855 és 1868 között elterjedtek a broszúrák is, amelyekben megfogalmazták gondolataikat mind a konkordátumot ellenzők, mind az azt támogatók.⁵⁵ Iskolarendszere egyike

---

⁵² Karl Vocelka: *Verfassung oder Konkordat*. Verlag der österreichische Akademie der Wissenschaften, Wien 1978. 29. o.

⁵³ Adriányi: *A Bach-korszak katolikus egyháspolitikája...* 153-156. o.

⁵⁴ Heinrich Benedikt: *Die Monarchie de Hauses Österreich*. Oldenbourg Verlag, München 1968. 136. o.

⁵⁵ Bővebben l. Vocelka: *Verfassung oder Konkordat...* 32-41. o., 92-143. o., 144-156. o.

volt az ellenzők fő kritikáinak. A liberálisok az úgynevezett „Konkordátumiskolákat” („*Konkordatschule*”) erősen negatív fényben tüntették fel.⁵⁶ Erről számolt be több miniszteri konferencia jegyzőkönyve is, így az 1859 augusztusában tartott ülés is, amikor a konkordátum oktatásra vonatkozó rendelkezéseivel kapcsolatban emelte fel hangját *Bruck* pénzügyminiszter. Szerinte – *Kossuth* véleményéhez hasonlóan – a konkordátum által az államon belül a katolikus egyház szinte önálló államot képez, illetve csorbítja a szuverenitást, és túlságosan beleavatkozik az oktatásügyekbe is.⁵⁷

Az iskolákkal kapcsolatban a katolikusok és az akatolikusok közötti ellentétek rendezése szintén fontos téma volt a miniszteri konferenciákon. Erről tanúsít az 1859. december 10-i jegyzőkönyv is, amelyben egy *Gotschdorfban* felállítandó evangélikus iskolával kapcsolatban akadályként hivatkoztak a felekezeti ellentétre.⁵⁸

A kiegyezéshez közeledve a püspökök kénytelenek voltak belátni, hogy nem tarthatják fenn a konkordátumot, mert azzal elszakadnának a nemzeti törekvésektől, melyek az 1848-as alkotmányos állapotok helyreállítását kívánták.⁵⁹ Így az elkövetkező években fokozatosan visszaszorult érvényesítése. A liberális politikai törekvések eredményeként és a felekezetek közötti béke fenntartása érdekében 1874-ben hatályon kívül helyezték a konkordátumot.

A neoabszolutizmus korának fontos kérdése volt a konkordátum mellett a nyelvhasználat is. A német nyelv használata dominált, melyet az osztrák politikusok élénken szorgalmaztak a birodalom egységének érdekében. Az állam más nyelveinek használata csak kisebb mértékben volt elfogadott, így már a felsőbb iskolákban és azután az egyetemeken német nyelven folyt az oktatás, az elemi oktatásban és a vallásoktatásban azonban anyanyelvet lehetett igénybe venni.⁶⁰

Az 1860-as évek kezdetén sikertelenül próbálták az egyház befolyását visszaszorítani. Ennek ellenére az egyház pozíciója meginogni látszott, így a pápa és az osztrák püspöki kar felszólalt az 1855-ben elért státuszuk biztosítása érdekében. Azonban a liberális erők az egyházi befolyás csökkentését szorgalmazták a közös iskolákban.⁶¹

⁵⁶ Engelbrecht: *Geschichte des österreichischen Bildungswesens...* 109. o.

⁵⁷ Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848-1867, Abteilung IV, Das Ministerium Rechberg, Band 1, 1859. 5. 19. – 1860. 3. 3., Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 2003. MK v. 6. 8. 1859.

⁵⁸ Die Protokolle (1859. 5. 19. – 1860. 3. 3.), MK v. 10. 12. 1859.

⁵⁹ Adriányi: *A Bach-korszak katolikus egyházpolitikája...* 173. o.

⁶⁰ Stefan Malfér: *Einleitung. In: Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848-1867, Abteilung IV. Das Ministerium Rechberg, Band 1, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 2003. LXV. o.*

⁶¹ Engelbrecht: *Geschichte des österreichischen Bildungswesens...* 110-111. o.

Von Przemysl, római katolikus püspök, erőteljesen felszólalt a zsidókkal szemben, melyet *Nádasdy* igazságügyi miniszter úgy értékelt, hogy a püspök zsidógyűlöletet prédikál. Bár a kormány ezzel kapcsolatos eljárása hagyott kivetnivalót maga után és megosztotta tagjait,⁶² az mégis pozitívként értékelhető, hogy a zsidók iskolai lehetőségeit igyekeztek javítani Galíciában. Így javaslatot tett a kultuszminiszter a Pozsonyi rabbinátusi iskolának a magyar izraelita alaphoz való fedezésére, ha más alaphoz nem megoldható, akkor a katolikus alaphoz vont összeg egy részéből, illetve ezek elválasztását javasolta.⁶³

A Habsburg Birodalom számára az 1859-es év több szempontból is választóvonalat jelentett. Ehhez az évhez kötődik a neoabszolutizmusból alkotmányosságba való átfordulás. A külpolitikai, illetve katonai kudarcok politikai válsággal is együtt jártak, így elkerülhetetlenné vált a rendszer reformja. Az új tagokkal bővülő minisztertanács megőrizte korábbi tagokat is, akik azonban konzervatívok voltak. Az átalakulás a korábbi rendszer gyengülésének volt köszönhető: gyengült a császár maga, az autokrata-centralista kormányzat és az egyházi erők. Utóbbival szoros összefüggésben állt *Thun*, aki – a jegyzőkönyvek alapján a minisztertanács többi részével szemben érzékelhető ellenállása ellenére – egy volt azok közül, akik 1859 után is a kormányban maradtak. Legtöbbször véleményével azonban kisebbségben maradt, végül 1860-ban ő is elhagyta a kormányt. Ezeknek a változásoknak eredményeként a mérsékelt konzervatívok és a konzervatív föderalisták rendelkeztek még bizonyos pozíciókkal, azonban a társadalmi erők és a liberálisok teret nyertek, majd 1861-ben már a liberálisok adták a minisztertanács többségét. Miniszterprogramjuk számos lehetőséget megnyitott, összességében ez az időszak tekinthető a liberális alkotmányos állam alapjának.⁶⁴ A külpolitikai kudarcok és a belpolitikai válság megalapozta a kiegyezéshez vezető utat.

V. Az Osztrák-Magyar Monarchia

1. A Dezemberverfassung és a Maigesetze

A kiegyezéssel létrejött dualizmus idején a Magyar Korona országai adták a Monarchia egyik meghatározó felét, míg a másik oldalon a ciszlajtániai tartományok összessége állt.⁶⁵ A dualizmus idején a közös ügyek közé

---

⁶² Bővebben l. Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848-1867, Abteilung IV, Das Ministerium Rechberg, Band 2, 1860. 3. 6. – 1860. 10. 16., Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 2007, MK v. 28. 4., 1. 5., 28. 8. 1860.

⁶³ Die Protokolle (1860. 3. 6. – 1860. 10. 16.), MK v. 7. 6. 1860.

⁶⁴ Malfér: Einleitung... LXVIII-LXX. o.

⁶⁵ Brauneder: Osztrák alkotmánytörténet napjainkig... 193-194. o.

tartozott a hadügy, a külügy, és az ezek fedezésére szolgáló pénzügy, tehát az egyházak és az oktatás kérdésében Magyarország önálló szervei által – bár természetesen az uralkodó hozzájárulása mellett – dönthetett. Ismét létrejött a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, melynek élére a Monarchia mindkét felében egy-egy jeles személyiség – *Eötvös József* és *Leopold Hasner* – került, nevükhöz köthetőek a következő években kidolgozott népoktatási törvények. Az oktatás átalakítása újra napirenden volt mind osztrák, mind magyar oldalon, azonban az 1848-as törekvésekből alábbadva. Ekkor megkezdődött a konkordátum ellensúlyozása az 1867-es *Dezemberverfassung (Decemberi Alkotmány)* és az 1868-as *Maigesetze (Májusi Törvények)* elfogadásával.

Eduard Sturm az alkotmányhoz készített tervezetében a népoktatás állami feladatként szerepelt, a vallásoktatás megszervezését viszont a felekezetek feladataként jelölte meg.⁶⁶ Az elkészült alkotmányban a vallásszabadság gyakorlásáról és az oktatásról a 14-17. cikkek rendelkeztek. Rögzítette, hogy az állampolgári jogok gyakorlása független a vallási meggyőződéstől. A törvény által elismert egyházak és vallásközösségek mindegyike rendelkezhetett a kultusz, oktatás, és jótékonyág céljára meghatározott intézményekkel, alapítványokkal, javakkal. Az állam biztosította a tudomány és az oktatás szabadságát. Az oktatási intézmények alapítására minden állampolgár jogosultságot nyert, aki erre képesítéssel rendelkezett. Az iskolák irányítása és felügyelete az államhoz került, az iskolai vallásoktatás pedig az adott felekezet hatáskörébe tartozott – *Sturm* javaslatának megfelelően. Az állami felügyelet meghatározásával a püspökök jogait e téren visszaszorították. Az egyházi szerepvállalás ezután az iskolafelügyeleti hatóságokban jelent meg, a helyi, kerületi és országos tanácsokba tagokat delegálhattak, melyekben gyakran többségben is voltak. A tananyagra és a tankönyvekre azonban nem bírtak befolyással, csupán a vallásoktatásról gondoskodtak.⁶⁷ A *Dezemberverfassung* által biztosított állampolgári jogok – így a vallásszabadság, illetve annak biztosítása az iskolákban – ténylegesen érvényesülhettek, hiszen a *Reichsgericht* előtt hivatkozhattak rájuk.

A konkordátum felbontására, illetve az állam és az egyház viszonyának rendezésére az osztrák képviselők részéről három főbb megoldási javaslat érkezett. *Eugen Mühlfeld* nyújtott be elsőként tervezetet a képviselőház elé 1867 júniusában, melyben a konkordátum teljes hatályon kívül helyezését támogatta. Ezt követte *Eduard Herbst*, aki három speciális törvénnyel szeretne volna megoldani a konkordátum felbontását. A képviselőháznak

⁶⁶ Andrzej Dziadzio: *Weltliche oder konfessionelle Schule? Der Streit um den Religionsunterricht in der österreichisch-ungarischen Monarchie nach der Ära des Liberalismus*. 2016 – megjelenés alatt. 3. o.

⁶⁷ Leisching: *Die römisch-katholische Kirche in Cisleithanien...* 174. o.; Engelbrecht: *Geschichte des österreichischen Bildungswesens...* 112. o.

harmadik megoldást kínálva az ultramontanizmus (a pápa elsőbbségét hirdető irányzat, melynek elnevezése – „hegyeken túli” – Róma földrajzi elhelyezkedésére utalt) híve, *Albert Jäger* törvényhozáson kívüli tárgyalást javasolt az uralkodó és a pápa között a képviselőház által meghatározott elvek mentén. Azonban a tárgyalásos megoldás támogatói kisebbségben maradtak, és a képviselőház többsége elfogadta *Herbst* törvénytervezeteit.⁶⁸ Az oktatással kapcsolatos tervezet vitája során a képviselők érveltek a tudomány és a hit elválasztása mellett, így az iskolák állami felügyelet alá helyezését látták célszerűnek. *Alexander Julius Schindler* élénken szólalt fel az iskolák és az egyház elválasztása mellett: a képviselőházban kifejtette, hogy mind a tudomány, mind a hit katedrát érdemel, ugyanakkor a hit katedráit a templomokban kell felállítani, az iskolákban a tudományt. A javaslat harmadik vitája után a képviselőház 1867. október 29-én elfogadta a *Herbst* által kidolgozott tervezetet az iskolák és az egyház viszonyáról.

A felsőházban a tervezet támogatói között volt *Hasner* kultuszminiszter és több költő, tudós, katonai vezető, az ellenzők között pedig *Thun* korábbi kultuszminiszter, *Schwarzenberg* hercegérsek és számos püspök. A felsőházi kisebbség az iskolákról szóló tervezethez azt a kiegészítést tette, hogy a katolikus egyház kellő befolyását biztosítsák a katolikus ifjúság erkölcsi-vallási nevelése felett, illetve őrizték meg a nép- és középiskolák felekezeti jellegüket. Ezt követően a többségi tábor is változtatást ajánlott, az álláspontjuk szerint megfelelő kifejezések – így például a „vallási-erkölcsi nevelés” helyett „vallásgyakorlat” – használata érdekében. Végül a javaslatot a felsőház is elfogadta.⁶⁹

Így tehát megszületett az állam és az egyház viszonyát rendező, a *Dezemberverfassung* meghatározásainak megvalósítására megalkotott⁷⁰ három *Maigesetze* 1868-ban. Ezek voltak a házassági törvény, az állami anyakönyvezésről és az iskoláknak az egyházhoz való viszonyáról szóló törvény, valamint az állampolgárok interkonfesszionális viszonyairól szóló törvény.

Az 1868. május 25-i törvény rendelkezett az oktatás és a felekezetek kapcsolatáról. Az oktatási és nevelési ügyeket az állam legfőbb irányítása és felügyelete alá vonta, melyről az erre a célra létrehozott szervein, illetve az oktatási minisztériumon keresztül volt köteles gondoskodni. A vallásoktatást és a – felsőházi javaslat elfogadása előtt a „vallási-erkölcsi nevelés” kifejezésnek megfelelő – vallásgyakorlatot az adott felekezet feladatkörében tartotta, azonban kimondta, hogy a többi tantárgy oktatása független legyen minden felekezeti befolyástól. A vallásoktatásról csak a felekezetek által erre

---

⁶⁸ Vocelka: *Verfassung oder Konkordat...* 56-64. o.

⁶⁹ Uo. 71-84. o.

⁷⁰ Herger Csabáné: *A növételtől az állami anyakönyvvezetőig.* Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs 2006. 59. o.

képesnek nyilvánított személy gondoskodhatott, képesítéssel kellett rendelkeznie, az oktatási tevékenységre a felettes egyházi hatóság jogosította fel. A magániskolákban vallásra tekintet nélkül kinevezhetőek voltak az oktatók. A hittankönyveket is az egyházi hatóságnak kellett jóváhagynia. A törvény kimondta, hogy az egyes felekezetek iskoláinak más felekezetekhez tartozók általi látogatása nincs törvényesen megtiltva. Az állam által alapított iskolák mindenki számára hozzáférhetőek voltak, az oktatáshoz való jog minden állampolgárt megilletett vallásra való tekintet nélkül. Emellett minden felekezet alapíthatott és fenntarthatott iskolát a körébe tartozók számára, azonban természetesen ezek az intézmények is alá voltak rendelve az oktatási törvényeknek és jogaik gyakorlásához meg kellett felelniük minden törvényes feltételnek. Felügyeleti jogán az állam helyi, kerületi és területi iskolatanácsokat állított fel az iskolákban.⁷¹ Ezekben biztosítani kellett a felekezetek képviselőit is a politikai képviselők és iskolai szakemberek mellett. A továbbiakban a vallási közösségek csak az általános- és középiskolák hitoktatással kapcsolatos ügyeire bírtak befolyással. Az állami iskolákban az oktatásnak minden egyház befolyásától mentesen kellett folynia.⁷² Az iskolák feletti felügyeleti jog tehát állami hatáskörbe került; a vegyes állami-egyházi iskolai felügyelet helyett kizárólagos állami felügyeletet valósítottak meg.

Az 1868. évi *Maigesetze* célja az állam és az egyház elválasztása, illetve a felekezetek egyenlősítése és a katolikus egyház előjogainak megszüntetése volt. Nem csodálkozhatunk tehát azon, hogy ezeket a szabadelvű törvényeket a katolikus többség éles kritikának vetette alá, mint ahogy felemelte hangját ellenük IX. Pius pápa és több püspök, többek között Linz püspöke, *Franz Joseph Rudigier* is. A három *Maigesetze* és a *Dezemberverfassung* alapjogi katalógusa – a katolikus előjogokat biztosító konkordátummal szemben – a felekezetek közötti egyenlőség elvét határozták meg, így katolikus felfogás szerint egyben a konkordátum megszegését jelentették,⁷³ ugyanakkor a protestánsok örömmel fogadták az oktatás, a házasság és az egyházak felett a jozefinista állami felségjog helyreállítását. Az állam semlegességének meghatározó feltétele volt a felekezetek törvény által biztosított, egymással szembeni egyenjogúsága és a magánszemélyek vonatkozásában a lelkiismereti- és vallásszabadság, amelyek érvényesítését az oktatásban is biztosítani kellett.⁷⁴

⁷¹ Herger: Polgári állam és egyházi autonómia a 19. században... 58. o.

⁷² Leisching: Die römisch-katholische Kirche in Cisleithanien... 42-47. o.

⁷³ A Májusi Törvények értékeléséhez I. Leisching, Peter: Kirche und Staat in den Rechtsordnungen Europas. Freiburg 1973; Brauneder: Osztrák alkotmánytörténet napjainkig. 198. o.

⁷⁴ Leisching: Die römisch-katholische Kirche in Cisleithanien... 42-47. o.

2. A népoktatási törvények

2.1. Eötvös 1868. évi népoktatási törvénye

1867-ben *Eötvös József* az Andrássy-kormány vallás- és közoktatásügyi minisztereként folytathatta az elemi oktatás modernizálását, azonban lehetőségei szűkebbek voltak.⁷⁵ Célja továbbra is a közoktatás korszerűsítése volt, viszont óvatosabban kellett eljárnia tekintettel a kiegyezésre és így a közjogi helyzet megváltozására. A modernizációt jelentősen nehezítették maguk a kormányok is, akik az elkövetkező években nem tekintették kívánatosnak a cselekvést.⁷⁶ Az országgyűlés ekkor már nem a közös iskolákat támogató képviselők felszólalásaitól volt hangos, hanem a felekezeti iskolák mellett állást foglalók voltak többségben.

A törvény megalkotása során *Eötvös* az állam jogainak és kötelességeinek terjedelmével kapcsolatos állásfoglalásában kifejtette, hogy „senki igazságosan nem vonhatja kétségbe azt sem, hogy a népnek nevelése s így oktatása is, minden egyház legszebb feladatai közé tartozik.” Beszédében hangsúlyozta az egyház szerepét a népoktatás terén és kiemelte érdemét az elmúlt évszázadokban a művelődés terjesztése kapcsán. Ennek ellenére azonban úgy gondolta, az egyház nem képes egyedül ellátni a feladatot. Utóbbi állítását nemzetközi kitekintéssel támasztotta alá, majd összegzésképp megállapította, hogy szükséges az államra bízni „azt, amit az egyház maga nem érhet el.” Az oktatás színvonalának emeléséhez és fenntartásához szükséges az állami szerepvállalás. Az állam és az egyház között párhuzamot vonva állította, hogy ugyanúgy feladata az egyháznak, hogy jó keresztényeket neveljen, mint az államnak az, hogy jó állampolgárokat. E fenti gondolatsorból vezette le az állam kiegészítő szerepét az oktatás területén a szülők és az egyházak mellett,⁷⁷ melyet a felsőházi tárgyalás megkezdésekor elmondott beszédében is hangsúlyozott.⁷⁸ A felekezeti iskolák fenntartásának védelmében is felszólalt a miniszter. Emlékeztette a képviselőket, hogy korábbi gyakorlatban a felekezeti iskolák voltak jellemzőek a magyar területeken. Ragaszkodik iskoláihoz az egyház is, és a szülőket is megnyugtatja a fenntartásuk. *Eötvös* véleménye szerint ellenkező esetben – ahogyan arra *Deák* is figyelmeztetett 1848-ban⁷⁹ – a törvény

---

⁷⁵ Csizmadia: A magyar állam és az egyházak jogi kapcsolatainak kialakulása és gyakorlata a Horthy-korszakban... 83. o.

⁷⁶ Felkai: Eötvös József közoktatásügyi tevékenysége... 145. o.; Csizmadia: A magyar állam és az egyházak jogi kapcsolatainak kialakulása és gyakorlata a Horthy-korszakban... 85. o.

⁷⁷ Fenyő (szerk.): Eötvös József: Kultúra és nevelés... 401-403. o.

⁷⁸ Felkai: Eötvös József közoktatásügyi tevékenysége... 179. o.

⁷⁹ Wlassics: Wlassics: Deák Ferencz munkáiból, I. kötet... 317-323. o.

ellenállást idézhetne elő. Így azonban a felekezeteknek nem lehet okuk fellépni a törvénnyel szemben, hiszen elismerték a fennálló felekezeti iskolákat, emellett újakat is alapíthatnak a felekezetek, továbbá a közös iskolák felállítását csak ott rendeli a törvény, ahol a felekezetek nem tartanak fenn iskolát. Reményét fejezte ki az iránt, hogy az egyházak azért is pozitívan értékelik majd a törvény által felállított közoktatási rendszert, mert vallási nézeteikkel az oktatott tárgyak nem lesznek ellentétesek, sőt – ellentétben az 1848-as elvekkel – az osztrák területekhez hasonlóan kötelező tárgyként határozták meg a hit- és erkölcstant, melynek tanításáért az egyház felel.⁸⁰

Eötvös későbbi utódja, *Trefort Ágoston* javaslatára a népoktatásra vonatkozó tervezetet minden felekezet képviselőjével alakított bizottság tárgyalta, biztosítva a felekezeti hozzászólás lehetőségét. A felekezetek éltek a lehetőséggel és szakértőket (papokat és tanárokat) ajánlottak a javaslat további tárgyalásához. Ők továbbra is hangsúlyozták az oktatás felekezeti jellege fenntartásának fontosságát. A tanítóképzőkre vonatkozó rendelkezéseket nem találták megfelelőnek: a felekezeti képviselők szerint nem szükséges az állami tanítóképzők felállítása, mivel így a felekezeti iskolák hátrányba kerülnének az állami fenntartásúakkal szemben a világi képzéssel rendelkező tanítók miatt. A felekezeti tanítóképzésre vonatkozó megszorítások ellen felszólaltak a befolyásukat megtartani szándékozó katolikusok, az autonómiájukat féltő reformátusok, és a nemzetiségi érdekeket védő görögkeletiek és görög katolikusok.⁸¹

Az iskolák feletti állami felügyeletet a felekezetek azonos módon elleneztek, azonban máshogy juttatták volna érvényre álláspontjukat. A protestánsok úgy vélték, az iskolafenntartót illesse a közvetlen felügyeleti jog, az állam pedig olyan mértékben gyakorolja befolyását, míg ezt nem veszélyezteti. A katolikusok kötelezőként kívánták előírni a felekezeti iskola fenntartását, a vallást nélkülözhetetlennek tartották a nevelés során. Álláspontjuk szerint a nevelés az egyház joga. A görögkeleti és görög katolikus vallások képviselői ismét a nemzetiségi érdekeket szerették volna érvényre juttatni, hiszen a felekezeti iskolák számukra nemzetiségi összetartozásukat is erősítették. Összességében elmondható a bizottság munkájával kapcsolatban, hogy a felekezetek között nem sok támogatásra lelt a törvényjavaslat.⁸² A különböző felekezetek hozzászólásai a népoktatási bizottságra befolyással bírtak, velük szemben igyekezett óvatosan rendelkezni, ugyanakkor a tervezetet már nem vehették le napirendről, elérkezettnek látták az időt a népoktatás korszerűsítésének megvalósítására.

⁸⁰ Fenyő (szerk.): Eötvös József: Kultúra és nevelés... 405-406. o.

⁸¹ Felkai: Eötvös József közoktatásügyi tevékenysége... 155-158. o.

⁸² Bővebben l. Felkai: Eötvös József közoktatásügyi tevékenysége... 161-165. o.

A közös iskolákra tekintettel fizetendő 5%-os adóval kapcsolatban felmerült, hogy így azok, akik eddig a felekezeti iskolákat anyagi hozzájárulással támogatták, ezután nem teszik majd meg. Ezért *Eötvös* ismét felszólalt a törvény védelmében és elmagyarázta, hogy a közös iskolák fenntartásához annyiban kell e személyeknek hozzájárulni a törvény 36. szakasza alapján, amennyiben a felekezeti iskolának tett hozzájárulásuk az 5%-ot nem meríti ki. Így a felekezeti iskolák nemhogy elesnek a támogatástól, de esetleg ez még ösztönözheti is azokat a támogatókat, akik eddig kevesebbet ajánlottak fel, hogy – a közös iskolák támogatását elkerülendő – annyit fizessenek a felekezeti iskolák javára, amennyi az 5%-ot eléri.⁸³ Az adó megfizetése körüli vita kapcsán tartalmazott rendelkezést az 1895. évi XLIII. törvénycikk is, mely a felekezeten kívüliek kötelezettségeit is rögzítette. Eszerint az, aki valamely bevett felekezetből kilépett, további öt évig köteles az „elhagyott” felekezet részére fizetni az 5%-ot. Ha a kilépett lakóhelyén nincsen közös iskola, akkor az általa elhagyott felekezet iskolája számára köteles teljesíteni. Az ezután elfogadott 1868. évi XXXVIII. törvénycikk deklarálta a tanítás szabadságát, e körben részletezték a szülők kötelezettségét gyermekeik taníttatására, a tankötelezettséget és korhatárát. Előírta, hogy felekezetek is alapíthatnak és fenntarthatnak nyilvános tanintézeteket, emellett az állam, a községek, társulatok és egyének is rendelkeztek e joggal. A felekezetek által felállított tanintézetekről ezután külön fejezet rendelkezett. A felekezetek mindenhol, ahol laknak híveik, alapíthatnak és fenntarthatnak iskolákat, erre igénybe vehetik a hívek anyagi hozzájárulásait, megválaszthatják a tanárokat és azok fizetését, meghatározhatják a tankönyveket. Az iskolaalapítás és fenntartás szabadságát azonban feltételekhez kötötték, melyeket a törvény tételesen előírt. Ilyen feltételek voltak a közegészségügyi és biztonsági szabályoknak való megfelelés, a fiúk és lányok elkülönített oktatása, a tanító által tanított gyermekek maximális számának a meghatározása. Taxatív felsorolta a törvény azokat a tantárgyakat, melyeket oktatni kellett a felekezeti iskolákban is. A törvény – az egyház gyakorlati oktatással szembeni véleménynyilvánítása ellenére – kötelezően előírta a gyakorlati ismeretek oktatását. Az iskolát fenntartó felekezetek kötelesek voltak gondoskodni a tanuláshoz szükséges eszközökről. A felekezetek fenntarthatnak tanítóképzőket is. Ugyanakkor minden felekezeti népoktatási tanintézet az állam felügyelete alatt állt, az állam e körben jogosult és köteles volt a felekezeti iskolákat rendszeresen ellenőrizni.

Tehát a fenti szakaszok értelmében az állam a felekezeti iskolákra csak bizonyos tekintetben gyakorolt befolyást, így például az egészségügyi szempontok érvényesülésével, a tanszerekkel, szorgalmi idővel kapcsolatban. Azonban ahogyan azt *Eötvös* is kifejtette, a tanítók tekintetében a felekezetek

---

⁸³ Fenyő (szerk.): *Eötvös József: Kultúra és nevelés...* 415. o.

saját iskoláikban magas fokú önállósággal rendelkeztek: maguk határozhattak a tanítók fizetéséről, felfüggesztéséről, elbocsátásáról és felvételéről.⁸⁴ A módosított javaslat alapján a tanítási rendszer megállapítása már a felekezetek jogaként szerepelt, nem pedig az iskolaalapítás feltételeként.

A törvény megalkotása során már nem a közös iskolákat kívánták egységesen megvalósítani, hanem a felekezeti iskolák megtartása mellett kiegészítő jelleggel írták elő a közös iskolák létrehozását állami költségen ott, ahol nem voltak egyházi iskolák. Ezekben a közös iskolákban felekezeti hovatartozásra tekintet nélkül tanulhattak a gyermekek. Közösségi iskolává minősítették továbbá azokat a felekezeti iskolákat, amelyeket községi vagyomból tartanak fenn, de a község számára meghagyták a lehetőséget, hogy továbbra is támogassa a felekezeti iskolákat; azonban ha így tesz, akkor a felekezetek között igazságosan kell megosztania a hozzájárulást. Ezt a rendelkezést megerősíti a törvényesen bevett keresztyén vallásfelekezetek viszonyosságáról szóló 1868. évi LIII. törvény 23. szakasza: *„Különböző vallásfelekezetűek által lakott községben és városban, mely házi pénztárából egyházi célokra, vagy valamely felekezeti iskola javára segélyt szolgáltat ki, e segélyben igazságos arány szerint minden ottan létező vallásfelekezet részesítendő.”* Lehetővé tették a felekezetek számára is, hogy ha ugyan fenntartható volna a felekezeti iskola, de a község különböző felekezetei úgy döntenek, hogy közösen tartanak fenn iskolát, akkor igénybe vehetnek erre állami támogatást és létrehozhatnak közös iskolát.

A törvényjavaslat vitája során felmerült a vallásos érzület közös iskolák általi gyengülésének lehetősége. Eötvös kifejtette, hogy szerinte a vallásos érzület erősödése vagy gyengülése nincsen összefüggésben a felekezeti vagy a közös iskolákkal, hiszen a hittan oktatását a közös iskolában is az egyházi tanító végezné, valamint a felekezeti iskolában a nem valláshoz kapcsolódó tárgyakat is világi oktató tanítja. Tehát a vallásos neveletésnek nem lehet gátja a közös iskola, ugyanis a vallásoktatás egyházi tanítókra van bízva. Beszédének zárásaként ismét összekapcsolta az állam és az egyház érdekeit a népnevelés terén: bizonyosságát fejezte ki aziránt, hogy a felekezetek lelkiismeretesen fogják megadni a diákoknak a vallásos, erkölcsös nevelést, és az állam is elismeri, hogy a szilárd vallásosság egyben polgári erény, mely buzdít a vallásos kötelezettségek mellett a haza iránti köteleességek teljesítésére is.⁸⁵ Végül a vallási érzület tiszteletben tartása végett kimondták, hogy ha adott felekezethez tartozó gyermek – saját felekezeti iskola hiányában – másik felekezet iskolájába köteles járni, vallásoktatásáról akkor is saját felekezete gondoskodhat.⁸⁶

⁸⁴ Fenyő (szerk.): Eötvös József: Kultúra és nevelés... 414-415. o.

⁸⁵ Uo. 411-414. o.

⁸⁶ Felkai: Eötvös József közoktatásügyi tevékenysége... 171. o.

A felsőházi tárgyalás során szintén felemelte hangját a közös iskolákkal szemben a magas klérus. *Simor János* esztergomi és *Haynald Lajos* egri érsekek kihangsúlyozták beszédeikben, hogy a közös, felekezeti jellegű nélküli iskolák nem lehetnek semmi jónak forrásai, mert mellőzhetetlen a vallásos nevelés. Mások – főleg világi főrendek, de több püspök is – üdvözlötték a tervezetet, és helyesnek tartották a közös iskolák létrehozását, az állami főfelügyeletet, ugyanakkor a felekezeti iskolák meghagyását. A javaslatot végül elfogadták a felsőházban a klérus szembenállása ellenére is.

A törvény hiányosságaként értékelhető, hogy a végrehajtásról nem gondoskodtak megfelelően. Végrehajtásával kapcsolatban félreértelmezések adódtak, melyeket a vallás- és közoktatásügyi miniszter november 11-én kelt körrendeletében igyekezett helyreilleszteni. Eszerint az iskola tulajdonosa jogosult dönteni arról, hogy a felekezeti iskolát fenntartsák vagy közössé alakítsák. Tehát nem feltétlenül a felekezet jogosult a felekezeti jogállást községivé alakítani, csak akkor, ha ez a tulajdonosa is. Azonban ha a község a tulajdonos, úgy ez dönthet az átalakítás felől. Amennyiben a tulajdonos a felekezet és a község az anyagi támogatást nyújtja, úgy utóbbi a hozzájárulás folytatásáról vagy megszüntetéséről és közös iskolára fordításáról dönthet, de a felekezeti iskola közössé alakításáról nem.⁸⁷

A törvény még évekkel később is megosztotta magukat a felekezeteket is. Az 1886-ban kiadott *Evangélikus Egyház és Iskola* nevű folyóirat *Libertas* néven publikáló egyik szerzője a vallásoktatásban való felekezeti elkülönüléssel kapcsolatban nemtetszését fejezte ki. Ő maga is vallásoktatással foglalkozott, ugyanakkor nem tartotta szerencsésnek a teljes elkülönítést, véleménye szerint így ellenérzéseket táplálnak a gyermekekbe a másik felekezethez tartozóak iránt. Vele szemben foglalt állást *Ihász László*, aki az oktatás felekezeti jellegét fontosnak tartotta. A felekezeti iskolák fenntartása mellett felszólalva fejtette ki véleményét az oktatás feletti befolyás gyakorlásának fontosságáról. A kérdés jelentőségét mutatva írta, hogy ez a kor az, amelyben a legmeghatározóbb döntések születtek az oktatásra vonatkozóan, kibontakoztatva ezzel számtalan mozgalmat. Ezt érezve a felekezetek töreksenek mindent megtenni, hogy befolyásukat az oktatásban megőrizzék. Így *Ihász* szerint a vallásoktatás célja, hogy a gyermekeket a felekezethez megőrizzék, ezáltal felnőve a társadalomban értékeiket képviseljék.⁸⁸ Pár évvel korábban, 1882-ben szintén a felekezetek oktatás területén való jelenlétnek létjogosultságáról értekezett „*A közoktatás viszonya az államhoz és a felekezetekhez*” című tanulmányában *Melegh Gyula*.⁸⁹

2.2. Hasner 1869. évi birodalmi népoktatási törvénye

---

⁸⁷ Fenyő (szerk.): Eötvös József: Kultúra és nevelés... 424. o.

⁸⁸ Evangélikus Egyház és Iskola, 4. évf. Pozsony 1886. 34-35., 68-69. o.

⁸⁹ Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelő, 4. évf., Nagybánya 1882. 139-152. o.

A magyar népoktatási törvényhez képest egy évvel később, 1869. május 14-én a *Maigesetze* kiegészítéseként és a konkordátum elleni fellépés következményeként adták ki a birodalmi népiskolai törvényt.⁹⁰ A kidolgozás során nagyban figyelembe vették a badeni szabályozást. A parlament *Leopold Hasner* oktatásügyi miniszter javaslatát 1869 márciusában kezdte tárgyalni. A törvény célja az egyházi befolyás alatt álló iskolák helyett felekezeti szempontból semleges, közös iskolák felállítása, melyek felett az állam gyakorol főfelügyeletet. A tervezet az elemi és polgári iskolák felekezeti jellegét szerette volna megszüntetni. Az iskolák feletti felügyeletet a kultuszminiszter már az év elején kivette egyházi hatáskör alól.⁹¹ Tehát míg Magyarországon a közös iskola kiegészítő jelleggel szerepelt, addig Ausztriában ezt az intézményi formát tartották elsődlegesnek, bár a vallásos nevelés szerepét is hangsúlyozták.

Ennek megfelelően a törvényben az iskolák céljaként határozták meg a gyermekek vallási és erkölcsi neveléséről való gondoskodást. Ugyanitt kimondták azt, hogy az állam által alapított és fenntartott iskolák közös iskolák, amelyekben felekezeti hovatartozástól függetlenül tanulhat minden gyermek. Bevezették az állami 8 éves oktatást, amely kötelező jellegű, ingyenes és a felekezettől független volt. Emellett azonban más államok oktatási törvényeitől eltérő véleményen volt a vallásoktatás fontosságát illetően, a kötelező tárgyak között első helyen sorolta fel a vallásoktatást, amelyről az adott felekezet volt köteles gondoskodni és ellenőrizni. A vallásoktatást elláthatta egy világi tanár is, de kizárólag a felekezet jóváhagyásával, akinek képesítésére meghatározott követelményeket írtak elő. Ugyanakkor a tankönyvek megválasztására és a tananyagra vonatkozóan már nem volt befolyásuk. A tantervet a kultuszminiszter határozta meg az iskolatanácsokkal egyetértésben, melyekben a felekezetek részvétele biztosított volt. A vallásoktatás tananyagáról az egyházi hatóságok döntöttek. Rendelkezéseiket a vallásoktatásról és a vallásgyakorlatról ki kellett hirdetni, azok kivételével, melyek az általános iskolai renddel összeegyeztethetetlenek, mivel azok eleve megvalósíthatatlanok. A gyakorlatban azonban sok helyen megőrizték egyházi jellegüket az iskolák, bár mind felett érvényesült az állami főfelügyelet, így az állam határozta meg a tanrendet, a tankönyveket, a tanárokat, a taneszközöket. Ugyanakkor – a magyar szabályozáshoz hasonlóan – az egyházi befolyás jelentős maradt a tanárok felett.⁹² Arra az esetre, ha valamely felekezet nem látná el a vallásoktatással kapcsolatos feladatait, a törvény felhatalmazta az országos iskolai hatóságot (*Landesschulbehörde*), hogy tegye meg a szükséges

⁹⁰ RGBL. 1869. 69. sz.

⁹¹ RGBL. 1869. 19. sz.

⁹² Leisching: Die römisch-katholische Kirche in Cisleithanien... 50. o.

intézkedéseket. A közös iskolákban tehát biztosítani kellett a vallásos és erkölcsös nevelést és a vallásoktatást minden felekezet számára. *Sturm* évekkel később is hangsúlyozta a törvény jelentőségét a vallásoktatás szempontjából, valamint azt, hogy az oktatásban az egyháznak kiemelkedő szerepet biztosítottak.⁹³

Az egyházi iskolák magániskolaként fennmaradhattak, ha megfeleltek az állami törvényeknek, illetve megkapták erre a jogot (*Öffentlichkeitsrecht*). Azonban emiatt sokszor nehézségek adódtak, mert az egyházi tanárok nem mindig rendelkeztek az állami előírásoknak megfelelő képesítéssel, így több helyen nehézségbe ütközött a törvény végrehajtása.

A törvénynek természetesen ellenzői is akadtak.⁹⁴ Az új iskolarendszert a katolikus-konzervatívok részéről erős támadás érte, azonban a felekezeti iskolák iránti törekvésük sikertelen volt. Kifejtette véleményét IX. Pius pápa, illetve több püspök is felemelte hangját a közös iskolák ellen, hangsúlyozva, hogy az oktatás és a keresztény nevelés az egyház feladata.⁹⁵ Megtagadták a vallási és egyházi kötődés nélküli iskolákat. A pápa olyannyira ellenezte a törvényt, hogy egyházi büntetéssel fenyegette azokat, akik megalkották, végrehajtották, ezekben közreműködtek.⁹⁶ *Rudigier* püspök újfent nemtetszését fejezte ki, egyben ellenállásra szólította fel lelkészeit az új oktatási rendszerrel szemben. Szerinte az oktatás az egyház „Istentől származó joga”. Körlevelében a pápa elutasítására hivatkozott a törvényekkel kapcsolatban, hangsúlyozta a konkordátum érvényességét és papjait a törvénnyel szembeni ellenállásra szólította fel. A linzi püspököt 1869 júniusában bíróság elé állították, majd két hétre börtönbe zárták, körlevelét pedig megsemmisítették. Az ítélelhozatal napját követően azonban a császár felmentette *Rudigiert*. *Ferenc József* egyházhű katolikusként, lelkiismereti okokból egyáltalán nem örült annak, hogy a szabadelvű törvényhozás eredményeként a támadott rendelkezések megszülettek, e felfogása nyilvánult meg a püspök felmentésében is. Ezzel szemben *Schwarzenberg* mellett álló cseh papok támogatták az új rendelkezéseket.⁹⁷

A birodalmi népiskolai törvénynek hatása volt az egész birodalomra, és Ausztrián belül is jelentős mértékben emelte az oktatás színvonalát. Az ellenzők számos kritikájának ellenére az ország későbbi fejlődésére is meghatározó volt az ekkor kialakított közös, felekezetre tekintet nélküli iskolarendszer hatása.⁹⁸

---

⁹³ Dziadzio: *Weltliche oder konfessionelle Schule?*... 4. o.

⁹⁴ A kritikák részletezését l. Engelbrecht: *Geschichte des österreichischen Bildungswesens...* 116-117. o.

⁹⁵ Leisching: *Die römisch-katholische Kirche in Cisleithanien...* 176. o.

⁹⁶ Engelbrecht: *Geschichte des österreichischen Bildungswesens...* 117. o.

⁹⁷ Leisching: *Die römisch-katholische Kirche in Cisleithanien...* 47-50. o.

⁹⁸ Engelbrecht: *Geschichte des österreichischen Bildungswesens...* 116. o.

VI. A katolikus-konzervatív ellensúly és az 1883-as novella

Az 1870-es években a liberálisok egyházpolitikájával és felekezeti törekvésekkel szemben léptek fel az osztrák konzervatív, egyházpárti erők a népoktatási törvény legélénkebb ellenzőiként. 1877-ben az első osztrák „Katolikus nap” („*Katholikentag*”) alkalmával harcot hirdettek a felekezet nélküli iskolarendszer ellen.⁹⁹ Az 1870-es évek végére a parlamentben koalíciót alakítottak a liberális törekvésekkel szemben, mely kormányváltáshoz vezetett. Az elkövetkező években igyekeztek a liberális egyházügyi törvényeket és a gyakorlatban elért kultuszpolitikai sikereket visszaszorítani. Az *Auersperg* által vezetett liberális kormányt 1879-ben leváltotta *Eduard Taaffe* miniszterelnök kormánya.¹⁰⁰ A konzervatív kormány jó kapcsolatra törekedett a katolikusokkal, törekvéseik is támogatásra leltek több egyházi méltóság, így például *Rauscher* érsek részéről. A katolikusok a vallásos, keresztény nevelést szorgalmazták, ennek kapcsán a kormányzat is elismerte a vallásos nevelés fontosságát, különös tekintettel hangsúlyozva a többségi katolikus vallást. A kormány úgy vélte, hogy a katolikus vallás fontos összetartó erő lehet a soknemzetiségű, soknyelvű birodalomban. A katolikus nevelést a felekezeten kívülivé válás, hitelagyás ellensúlyaként is szorgalmazták,¹⁰¹ hiszen ebben az időszakban már nem elhanyagolható számot tettek ki a felekezeten kívüliek.

Több éves törekvéseik eredményeként, kormányalakításukkor igyekeztek megvalósítani a népoktatási törvény reformját, visszaszorítva a liberálisok – általuk nem helyeselt – rendelkezéseit. Így 1883-ban novellával egészítették ki az 1869-es birodalmi népoktatási törvényt. 1880-ban *Liechtenstein* és *Lienbacher* képviselők terjesztették be a tervezetet a birodalmi népiskolai törvény módosítására, amely kiegészítő novella formájában valósult meg.¹⁰² Általa az egyház befolyása ismét nőtt, a felekezeti jelleget erősítették.

A liberálisok több ponton elleneztek a novellát, úgy vélték, hogy az nem felel meg a korszellemnek, és az oktatás színvonalát csökkentené, a tanárokat egyházi felügyelet alá helyezné. A novellát a konkordátumhoz való visszalépésként jellemezték.¹⁰³

A legélénkebben vitatott 48. § úgy rendelkezett, hogy iskolaigazgatóvá csak olyan személy nevezhető ki, aki azon a valláson van, amelyhez az iskolát látogató legtöbb gyerek tartozik, és képes annak oktatására. Az iskolaigazgatók vallásoktatás terén való jártasságát azzal indokolták, hogy

⁹⁹ Engelbrecht: *Geschichte des österreichischen Bildungswesens...* 118. o.

¹⁰⁰ Leisching: *Die römisch-katholische Kirche in Cisleithanien...* 62-63. o.

¹⁰¹ Dziadzio: *Weltliche oder konfessionelle Schule?*... 5. o.

¹⁰² RGBl. 1883. 53. sz.

¹⁰³ Leisching: *Die römisch-katholische Kirche in Cisleithanien...* 178. o.

neki kötelessége arról gondoskodni, ha ezt valamiért az egyház nem tenné, hiszen a vallásos nevelést mindenképpen meg kell adni a gyermekeknek. Ebben az időben könnyen előfordulhatott, főleg a falusi iskolákban, hogy az iskolaigazgató egyben az egyetlen tanár is volt, így indokoltnak látták, ha ő el tudja látni a vallásos neveléssel járó feladatot. A vallás- és közoktatásügyi miniszter, *Sigmund Conrad von Eybesfeld* képviselőházi beszédében arról számolt be, hogy nem lát kivétnevet abban, hogy az iskolaigazgató kinevezésének a többségi valláshoz való tartozás legyen a feltétele, ugyanis a gyakorlatban ez egyébként is jellemző volt, elenyésző volt azoknak az iskoláknak a száma (1881-ben összesen 38 ilyenről tudtak), ahol ez nem így volt. A konzervatívok hivatkoztak a szülők elvárásaira is, akiknek sérülne a vallásszabadsághoz való alapjuk, ha gyermekük számára nem lenne biztosított a vallásos nevelés. Viszont a liberálisok az iskolaigazgatók kinevezésével kapcsolatos problémát abban látták, hogy így a törvény nem teszi lehetővé, hogy – ha a diákok többsége a katolikus valláson van – egy felekezeten kívüli, zsidó, illetve protestáns viselje a hivatalt. A vitatott rendelkezést a konzervatívok sem osztották mindannyian, így például a lengyel képviselők sem. Ők arra hivatkoztak, hogy ez a rendszer elmérgesítené a felekezeti konfliktusokat, hiszen több lengyel területen többségben voltak a zsidók és a görögkatolikusok. *Dzieduszycki* lengyel képviselő felszólalásában az iskolaigazgatókra vonatkozó javaslat ellenzése mellett magát a vallásoktatást sem tartotta fontosnak. Franciaország semleges megoldását találta megfelelőnek, ahol a vallás olyannyira nem befolyásolja az oktatást, hogy még kötelező tárgyként sem tartják számon. Annak okát, hogy az osztrák állam még nem érte el de facto a felekezeti semlegesség állapotát, abban látta, hogy a liberálisok és konzervatívok törekvései során erre egyetlen párt sem tett lépést.¹⁰⁴

A liberálisok változtatásokat javasoltak, hogy az oktatás felett ne a katolikus egyház gyakoroljon befolyást. Az alkotmány megsértését látták ebben, hiszen az egyház befolyását az állammal szemben elvileg már törvényesen visszaszorították az iskolákban; továbbá a hivatalvállalás nyilvánosságával kapcsolatban az egyenlőség alapelveinek megsértésére hivatkoztak, amelyet az alkotmány szintén vallásra tekintet nélkül biztosított. Így tehát az 1883-as novella vitája során kiéleződtek a politikai konfliktusok. A novella törekedett az oktatás felekezeti jellegét erősíteni az állami helyett, így kötelezővé tette a vallásoktatást a felekezeten kívüliek számára is, továbbá a tanárokat fegyelmi eljárás alá vethették felekezeten kívülségük, illetve más kinyilvánított nézetük miatt.

A vitában *Sturm* is felszólalt, felidézve a gyakran felhozott vádat, hogy a kormány ismét az egyházra ruházná az iskolák feletti befolyást, ezáltal

---

¹⁰⁴ Dziadzio: *Weltliche oder konfessionelle Schule?*... 8. o.

felhagyna az alkotmányba foglalt egyik legfontosabb szabadságának gyakorlásával. A liberálisok tehát a vallás és a katolikus egyház visszaszorítását szorgalmazták. A kormányzatot éles kritikáknak vetették alá, többek között azzal is vádolva, hogy a birodalom ellentéteit kiélezi és „mindenkit mindenki ellen” buzdít.¹⁰⁵

A kormány azonban védelmébe vette tervét, és hangsúlyozta, hogy a módosítások nem vezetnének be olyan megoldásokat, amelyek ellentétesek lennének a már fennálló iskolarendszerrel. A kultuszminiszter szerint a vallásos nevelés az iskolák „szent kötelessége”, így félelmét fejezte ki az iskolai vallási közömbösséggel szemben. Ugyanakkor hangsúlyozta parlamenti beszédében, hogy az iskolák feletti egyházi felügyelet teljes visszaállítása nem áll érdekében a kormánynak.

Lienbacher konzervatív képviselő felszólalásában azt próbálta bemutatni, hogy a törvény nem fordítaná felekezeti a világi iskolák jellegét, hiszen ezek két külön iskolatípusban jelennének meg. A felekezeti iskolák az egyházak által alapítottak és fenntartottak, a közös iskolákra azonban nincsen befolyásuk. Azonban a képviselők többsége azt támogatta, hogy – a vallásoktatás kivételével, melyet minden felekezet részére egyenlően kell lehetővé tenni – felekezeti jellegtől mentes iskolák legyenek a Monarchiában.¹⁰⁶

Az 1883-as novella a katolikus egyház számára csak részeredményt jelentett, *Schwarzenberg* hangsúlyozta a további lépések szükségességét. Az oktatási rendszer revízióját hirdették a további Katolikus napok alkalmával. A püspökök követelték a felügyeletben való közreműködésük és a katolikus gyermekek számára katolikus oktatók biztosítását. Azonban ezek a törekvések sikertelenek voltak annak ellenére, hogy a képviselőház elé többször is beterjesztettek a felekezeti iskolák újbóli felállítására vonatkozó javaslatokat. 1889-ben a felsőház is elutasította a népoktatási törvény következő novellájának tervezetét, amely a vallásoktatás súlyának erősítését szorgalmazta. Az 1890-es években is több javaslatot készítettek – így például *Alfred Ebenhochs* 1897-ben -, melyek többek között a vallás és a felekezeti jelleg erősítését szolgálták, ezek azonban szintén nem voltak eredményesek.¹⁰⁷

A *Verwaltungsgerichtshof* osztotta a konzervatív kormánynak azt a nézetét, hogy a gyermekek ne legyenek felekezeten kívüliek, így születésükkel azt a vallást kövessék, amelyből a szülő kilépett. Így a felekezeten kívüli szülőnek hozzájárulását kellett adnia ahhoz, hogy gyermeke meg legyen keresztelve, vallásoktatást kapjon, és gyakorolja a vallást az általa elhagyott felekezetenél.

¹⁰⁵ Dziadzio: *Weltliche oder konfessionelle Schule?*... 10. o.

¹⁰⁶ Uo. 5-8. o.

¹⁰⁷ Engelbrecht: *Geschichte des österreichischen Bildungswesens*... 119-120. o.

Ezt a gyakorlatot a *Reichsgericht* is elfogadta, álláspontja szerint a szülőknek kötelessége a gyermeket vallásgyakorlásra kötelezni, akkor is, ha ő maga azt nem gyakorolja; ebben az esetben nem sérül a lelkiismereti- és vallásszabadság alkotmányos joga. Azonban egy 1882-es döntése szerint a szülőnek joga van saját világnézete szerint nevelni gyermekét, mely magában foglalja akár a vallásoktatás megtagadását is. Ez utóbbi döntése azonban arra az esetre vonatkozott, amikor a gyermek születése előtt léptek ki a szülők valamely felekezetből. A *Verwaltungsgerichtshof* szerint a szülők felekezetenkívülisége a gyermekekre is érvényes volt. Azonban a konzervatív kormányzat mégis úgy rendelkezett, hogy az iskolai bizonyítvány kiadásához hittanból is jegynek kell szerepelnie. Ez a gyakorlat egészen a XX. század elejéig fennállt, amikor a katolikus egyház ismét támadások keresztüztüzebe került mind a szocialisták, mind a liberálisok, illetve a német nacionalisták részéről. Az oktatás egyházasodását többen kritizálták, annak ellenére, hogy a *Verwaltungsgerichtshof* megerősítette a kormányzat döntéseit.¹⁰⁸

VII. A századvégi egyházügyi rendelkezések

1. Magyar törvényhozás

Bár az 1868. évi népoktatási törvény megalkotása során tekintettel voltak a felekezetekre, az elkövetkező években több törvény is igyekezett csökkenteni a felekezetek oktatással kapcsolatos jogait, ugyanakkor továbbra is az óvatos politika jegyében. Az egyházügyi kérdések megoldásának mellőzése végül ahhoz vezetett, hogy az 1848-as év eszméi és törekvései ellenére – melyek a térség más államaihoz viszonyítva élen jártak – a következő évtizedekben a magyar területek elmaradtak. Az egyház ügyében két és fél évtizedig nem történt jelentős előrelépés. Az egyházi reformokat ekkor mellőzték a kormányok, más-más okokból.¹⁰⁹ A kormány igyekezett kerülni a konfliktust a katolikus egyházzal, de az 1890-es évekre bekövetkező válság miatt már nem halogathatta tovább az egyházügyi modernizációt.

A liberális törvények megalkotását az uralkodó konzervatív gondolkodása, katolikus egyház iránti hűsége hátráltatta, ezzel szemben a kormány elérkezettnek látta az időt a nyitva álló vallásügyi kérdések rendezésére, így az 1890-es évekre ténylegesen napirendre kerülhettek az elmúlt évtizedek törekvései. 1892-ben *Wekerle Sándor* alakíthatott kormányt, ekkor *Ferenc József* már elvi hozzájárulását adta a reformokhoz.¹¹⁰ A házassági, az

---

¹⁰⁸ Dziadzio: *Weltliche oder konfessionelle Schule?*... 10-12. o.

¹⁰⁹ L. Herger: *Polgári állam és egyházi autonómia a 19. században.* 156-157. o.; Csizmadia: *A magyar állam és az egyházak jogi kapcsolatainak kialakulása és gyakorlata a Horthy-korszakban.*... 85. o.

¹¹⁰ Herger: *Polgári állam és egyházi autonómia a 19. században.*... 238. o.

anyakönyvi és a gyermekek vallásáról szóló törvények 1894-ben, míg a szabad vallásgyakorlásról, illetve az izraeliták vallásáról szóló törvények 1895-ben elfogadásra kerültek.

A törvényjavaslatokkal szemben *XIII. Leó* pápa – érthető okból – felemelte hangját, és a magyar püspököket ellenállásra szólította fel. Bízta őket, hogy tegyenek meg mindent, amivel a javaslatok keresztülvitelét megakadályozhatják, és reményét fejezte ki az iránt, hogy az uralkodó támogatására is számíthatnak e törekvések során.¹¹¹ Ezután a katolikus ellenzék erős ellenállásba kezdett. 1894 szeptemberében megállapodtak a püspökök, hogy a fenti törvényeket nem szavazhatják meg, mert azok tartalma elfogadhatatlan számukra. Novemberben Székesfehérváron megalakult a *Katolikus Néppárt Zichy Nándor* vezetésével. Politikai pártba való tömörüléssel céljuk továbbra is a reformok hátráltatása volt. 1895-ben hivatalosan is megalakult a katolikusok pártja. Pártprogramjukban a társadalom kereszténységének és a katolikus egyháznak a védelme, ezzel együtt a házassági és anyakönyvi törvény revíziója, katolikus autonómia és az egyházi alapok katolikus tulajdonba adása szerepelt.¹¹²

Ugyan a püspöki kar támogatása nélkül, de *Ferenc József* végül mégis szentesítette a törvényeket; azonban közben új miniszterelnök került a kormány élére *Bánffy Dezső* személyében, akit az uralkodó arra kért, hogy legyen tekintettel a felekezetekre a törvények végrehajtása során. A törvényjavaslatok elfogadásához az uralkodónak be kellett avatkoznia és új főrendeket kineveznie.¹¹³

Az így elfogadott szabad vallásgyakorlásról szóló 1895. évi XLIII. törvénycikk részletezte a felekezetek törvényes elismerésének feltételeit és menetét: az elismerés feltételeként határozta meg a hozzá tartozó gyermekek iskolai hitoktatásáról való gondoskodást. Megerősítették a korábbi rendelkezést, miszerint minden felekezet alapíthatott iskolát. A törvény alapján újonnan alakult vallásfelekezetek is rendelkezettek önkormányzati hatáskörrel. E körben említette a törvény az egyházi, oktatási, nevelési, illetve jótékonyági célokra rendelt alapokkal való rendelkezés jogát, de a vallás- és közoktatásügyi miniszter felügyeletet gyakorolt az alapok kezelése felett. Az oktatási ügyekről a felekezetek nyilvános közgyűlésen határozhattak, melynek jegyzőkönyvét kötelesek voltak megküldeni a miniszternek.

A XIX. század végére a bevett egyházak és az elismert felekezetek jogait széleskörűen fogalmazták meg. Önkormányzatisággal rendelkeztek, így

---

¹¹¹ Csizmadia: A magyar állam és az egyházak jogi kapcsolatainak kialakulása és gyakorlata a Horthy-korszakban... 88. o.

¹¹² Herger: Polgári állam és egyházi autonómia a 19. században... 240-242. o.

¹¹³ Csizmadia: A magyar állam és az egyházak jogi kapcsolatainak kialakulása és gyakorlata a Horthy-korszakban... 88. o.

eljárhattak saját ügyeikben, rendelkezettek vagyonnal saját szükségleteik mértékéig, illetve a felekezet híveitől is elfogadhattak anyagi támogatást. Fenntarthaták iskolát, óvodát. Azonban a bevett és az elismert felekezetek között nem volt egyenjogúság. Előbbiek ingatlanszerzési képessége nem volt korlátozva, utóbbiak csak oktatási, nevelési, jótékonyági, imaházi funkciót ellátó ingatlannal rendelkezettek. A község segélyezését is csak a bevett egyházak vehették igénybe. Ezen kívül a bevett egyházak anyagi támogatásban részesültek az állam részéről, többek között az állam fedezte a hitoktatók fizetését is.¹¹⁴

2. Osztrák törekvések a századfordulón

A korszak oktatáspolitikai fordulatainak eredményeként az állami iskolák száma jelentős volt, ugyanakkor nem elhanyagolható számmal léteztek katolikus magániskolák mindenhol az osztrák területeken. A századfordulón a katolikus-konzervatív, illetve a liberális mozgalmak egyesületi formákban törekedtek nézeteik hatékonyabb képviselésére. Ennek két tipikus példája a *Katholische Schulvereine* (Katolikus Iskolaegyesület) és a *Freie Schule* (Szabad Iskola) tevékenysége.

A korábban említett katolikus törekvések egyik megnyilvánulásaként 1886-ban alakult a *Katholische Schulvereine*, Kaspar Schwarz elnökletével. Célja a katolikus iskolák fenntartása, emellett a kötelező vallásoktatás és a vallásos erkölcsi nevelés védelme volt. Tevékenysége ténylegesen a katolikus magániskolák felállításában, fenntartásában és támogatásában valósult meg; továbbá tanárok számára is szerveztek képzéseket, amelynek célja a megfelelő vallási-erkölcsi nevelés megadására képes tanerő biztosítása volt. Ehhez hasonló tevékenységet látott el a *Deutsche Schulvereine* (Német Iskolaegyesület) is.¹¹⁵

A katolikus tendencia ellenpontjaként a század utolsó éveiben megalakuló *Freie Schule* elnevezésű egyesület a katolikus egyház pozíciójának visszaszorítását tűzte ki céljául. Ennek eléréséhez elsősorban az iskolák szekularizációját szorgalmazták, alapításukkor kifejezetten szóltak arról, hogy fellépnek az egyházzal szemben és küzdenek az ellen, hogy a jövőben bármelyik is államvallássá válhasson.

A kormány a liberális törekvésekkel szemben 1905-ös rendelkezésével továbbra is az oktatás vallási és erkölcsi nevelő jellegét emelte ki.¹¹⁶ A katolikusok számára sikerként tartható számon az 1905-ös rendelkezés a népoktatásról és a polgári iskolákról, mely által a vallásos nevelés az egyház

---

¹¹⁴ Csizmadia: A magyar állam és az egyházak jogi kapcsolatainak kialakulása és gyakorlata a Horthy-korszakban... 90-91. o.

¹¹⁵ Leisching: Die römisch-katholische Kirche in Cisleithanien... 179-180. o.

¹¹⁶ RGBl. 1905.159. sz.

feladataként lett meghatározva. A tanári állások betöltését meghatározott meggyőződéshez köthették, valamint a vallásoktatók feleltek a gyermekek erkölcsi neveléséért iskolán belül, sőt, azon kívül is, különösen a vallásgyakorlatokkal kapcsolatban.¹¹⁷

Az iskolarendszer ellenzői ebben okkal látták a felekezeti jelleg megerősítését. A *Freie Schule* a *Dezemberverfassung* által garantált magániskolaalapítási jogára alapozva felállított egy vallásoktatás nélküli magániskolát. Ennek következményeként az iskolájuk nem kapott támogatást, ezzel szemben emelt panaszukat pedig a *Verfassungsgerichtshof* mint megalapozatlant elutasította. A világi tanár egyházi hozzájárulást mellőző kinevezésével kapcsolatban az *Verfassungsgerichtshof* kijelentette, hogy csak akkor teheték volna ezt meg, ha a vallásoktatás már egy egyházi által biztosítva lett volna. Az iskolát bezárták, és panaszukkal kapcsolatban a *Reichsgericht* sem állapított meg alkotmányértést.

Összességében elmondható, hogy a konzervatív kormányzat a korszakban messzemenően védelmezte az iskolai vallásoktatás fontosságát, mely tehát kötelező volt még a felekezeten kívüliek számára is, és az egyik felekezethez sem tartozó szülőket arra kötelezték, hogy megjelöljenek egy felekezetet, amely hitében gyermekük vallásoktatásáról az iskolában gondoskodnak. A gyermekek vallásos nevelése általános volt, melyet megerősített a *Verwaltungsgerichtshof* és a *Reichsgerichtshof* gyakorlata is. Előbbi azonban hozzátette aggályait aziránt, hogy így végső soron mégis sértik a szülők lelkiismereti- és vallásszabadságát.¹¹⁸

A liberálisok felléptek a felekezetekkel szemben, és általánosságban a vallás kulturális és szociális szerepét kérdőjelezték meg. Törekvéseik ellenére az iskolarendszerben nem történt jelentős változás. Azonban a konzervatívok által kialakított alkotmányos rendszer, bár a *Verwaltungsgerichtshof* és a *Reichsgericht* védelmét élvezte, csak az első világháború kirobbanásáig tartott.

VIII. Összegzés

A XIX. század törekvéseire hatással voltak a felvilágosult abszolutizmus korának eszméi. *Mária Terézia* és *II. József* a modernizálás jegyében az oktatás színvonalának emelése érdekében állami oktatást hívtak életre. *I. Ferenc* azonban ismét jelentős befolyást biztosított az egyháznak, melyet a forradalom időszakában igyekeztek lebontani a kor liberális politikusai, akik az oktatás alacsony színvonalának okát az oktatás felekezeti jellegében látták.

---

¹¹⁷ Leisching: Die römisch-katholische Kirche in Cisleithanien... 178. o.

¹¹⁸ Dziadzio: Weltliche oder konfessionelle Schule?... 12-13. o.

Magyarországon 1848-ban már napirendre került az elkövetkező évtizedeket meghatározó felekezeti, illetve közös iskolák létrehozása körüli vita. Az osztrák szabályozáshoz képest ekkor haladónak nevezhető a magyar országgyűlés által az egyházak és az állam oktatásra való befolyását érintő legfontosabb kérdések rendezésére a „Vallás dolgában” megalkotott törvény, illetve *Eötvös József* népoktatási törvénytervezete. A képviselők az egyház befolyásának visszaszorítására és közös iskolák kialakítására törekedtek. A kor körülményei között a tervezet elfogadása azonban megakadt, hosszú időre gátat vetve a modernizációs törekvések megvalósításának.

Az 1848-49-es osztrák alkotmányozási folyamat során a célkitűzések között szerepelt a népoktatás korszerűsítése, azonban ekkor csak az alapelvek meghatározása történt meg, illetve csupán részeredményeket értek el. Az egyház érdekérvényesítésének keretében 1849-ben az osztrák püspöki kar konferenciára gyűlt össze, melynek alkalmával lehetőségük nyílt megfogalmazni kéréseiket az oktatás területén is a kormányzat felé. Az ügyben a minisztertanácsi üléseken is egyeztettek a miniszterek, majd közös tárgyalásaik eredményeképp született meg 1850 áprilisában az oktatáshoz kapcsolódó császári rendelet, mellyel a püspökök kívánságai jelentős részben teljesültek. A közvetítésben fontos szerepe volt *Leo Thun* osztrák vallás- és közoktatásügyi miniszternek, aki igyekezett a katolikus egyháznak kedvezni, míg más felekezetek esetében az egyeztetés és az egyházi érdekek érvényesítése kisebb súlyt kapott. A kultuszminiszter a magyar püspöki karral is tanácskozott, bár a forradalom leverésének időszakában kéréseiknek nem szentelt akkora figyelmet.

A neoabszolutizmus idején *Ferenc József* császár és *IX. Pius* pápa között létrejött konkordátum a katolikus egyház számára előjogokat biztosított, melyek által kivételezett helyzetbe került, így az oktatás felett is a katolikus püspöki kar gyakorolt felügyeletet. Rendelkezései a többi felekezet és a liberálisok ellenállását váltották ki, és a következő években igyekeztek visszaszorítani érvényesítését. Élénk kritikák érték az általa felállított oktatási rendszert és az egyházi dominanciát is.

A dualista korszak Ausztriájában az oktatás és a felekezetek kapcsolatát rendező *Maigesetze* állami felügyeletet határozott meg az oktatás ügye felett, így a püspökök jogait e téren visszaszorították, továbbá meghatározták a részletes törvényhozás számára az irányt. Az Osztrák-Magyar Monarchia mindkét felében egy-egy jeles kultuszminiszter – *Eötvös József* és *Leopold Hasner* – dolgozta ki a népoktatási törvényeket. *Eötvös* 1868-as törvénye meghagyta a felekezeti iskolákat, a közös iskolák létrehozását kiegészítő jelleggel írta elő; az állam az iskolákra csak bizonyos tekintetben gyakorolt befolyást, emellett a felekezetek számára is biztosított volt az iskolaalapítás és fenntartás szabadsága. Ezzel szemben Ausztriában az 1869-es birodalmi népoktatási törvény célja az egyházi befolyás alatt álló iskolák helyett

felekezeti szempontból semleges, közös iskolák felállítása volt, melyek felett az állam gyakorol főfelügyeletet. Ugyanakkor a vallásos nevelés szerepét, a vallásoktatás kötelező jellegét nem vitatták, de ennek biztosítását állami fenntartás alatt is megvalósíthatónak látták. Tehát míg Magyarországon a felekezetekre tekintettel a kiegészítő közös iskolák mellett döntöttek, addig az osztrák egyházak számára a kötelezően előírt közös iskolákban csupán a hitoktatásról való gondoskodás volt lehetséges. Ennek magyarázata nem a magyarok konzervativizmusában keresendő, inkább a kiegyezéssel megváltozott közjogi helyzet által kiváltott óvatosságban.

A század végére az osztrák közös iskolákat létrehozó, liberális törvényhozással szemben a katolikus-konzervatív erők alakítottak kormányt és igyekeztek a katolikus egyház befolyását növelni. Ezt a célt szolgálta a liberálisok által kritizált 1883-as novella és az 1905-ös rendelkezés. A konzervatív kormány messzemenően hangsúlyozta a vallás fontosságát az oktatásban, így a vallásoktatás kötelező tárgy volt a felekezeten kívüliek számára is. A közös iskoláktól tehát a felekezeti oktatás felé léptek vissza. Magyarországon a századforduló előtt az 1894-1895-ös egyházügyi törvényekkel került ismét napirendre a modernizáció, azonban ezek a gyakorlatban jelentős változást nem hoztak, emellett a pápa és a katolikus püspöki kar ellenállását váltották ki. A katolikus ellenállásból politikai párt szerveződött. Ausztriában a katolikus-konzervatív és liberális erők egyesületi formában igyekeztek képviselni nézeteiket.

A XIX. század második felében tehát az oktatáspolitikára gyakorolt egyházi befolyás változó mértékben érvényesült; ez összefüggésbe hozható a konzervatív, illetve liberális erők túlsúlyba kerülésével mind Ausztriában, mind Magyarországon. Az osztrák és a magyar politikusok természetesen hatással voltak egymás gondolkodására, ugyanakkor alapjaiban eltérően rendezték az oktatás és a felekezetek kérdését a vizsgált korszakban.